عەزیز گەردی

ڕەوانبێژی
لە ئەدەبی کوردیدا

بەرگی سێیەم

"واتاناسی"

١٩٧٩

پێشەکی

(ئەوەی پێویستی بە گوتنە لێرەدا ئەوەیە کە من دوو سال خ
بەم بەرهەمەوە خەریك کرد ، بۆ ئەوەم نەبووەو نییە کە بیکەم ب
پرۆگرامێك و لەکاتی نووسین و لێکۆڵینەوەدا پەیڕەوی بکەم ، چونکە ئە
باسێکە سەردەمەکەی لە ئێستا بەولاوەترە ، بەڵام ئەوەندە هەیە هە
بە کەلەبەرێکی زۆر گەورە ئەکرد کە هەر ئەبوایە پڕ بکرێتەوە ، ب
ئەمەش پێ بەپێ ئەچوومە پێشەوەو تائەهات زیاتر لەسەری ڕشت ئەبووە

ئەم قسەیەم لە پێشەکی بەرگی یەکەمی ڕەوانبێژی کـــرد
لەپێشەکی بەرگی دووەمیش‌دا گوتم :

« ئومێدەوارم . . خوێنەرە دڵسۆزو ڕاستەقینەکانی کورد زمان
سینگێکی فراوانەوە وەری بگرن و هەرچی کەم و کورتی هەیە لەسەر
بازنەدەن و بیخەنە بەرچاوانەوە چونکە دیارە ئێمە لە قۆناغی ئێستامان
زیاد لە هەموو کات و سەردەمێکی تر پێویستمان بە ڕەخنەگرێکی
ویژدان و ڕەخنە وەرگرێکی سینگ فراوان هەیە . . »

لەم دوو قسەیەی سەرەوەدا دەگەینە ئەم ئەنجام و ڕاستەقینا
خوارەوە :

١- من نەمویستووە و نـــامەوێ ئـــەم کتێبە - ڕەوانبێژی - بکەم
پرۆگرامێك و لە کاتی نووسین و لێکۆڵینەوەدا پەیڕەوی بکەم .

٢- ڕەوانبێژی بەو شێوە کلاسیـیەی کە هەیەو تا ئێستا لێی کۆڵراوەتە
باسێکی سەردەم تێپەڕیوە ، کاتی خۆی ڕەواجی هەبوو بەڵام ئێ
کەوتۆتە نێو پەردەی ڕابردوو و بایەخێکی ئەوتۆی نەماوە بۆیە ئـە
ئەمڕۆ بە تەرازووی ڕەوانبێژی جاران ئەدەب هەڵسەنگێنین وەکو ئ
وایە پارەی سەردەمی عوسمانلی بەینە بازاڕو بمانەوێ شتی پێ بکڕ

٣ ـ بەڵام سەربارى ئەمەش کەلەبەرێکی گەورە لە ئەدەب و لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کوردیدا هەبوو کەلەبەری نەبوونی باسێکی زانستی و سەربەخۆ ڕەوانبێژی، ئەم کەلەبەرە پێویستی بە پڕکردنەوە بوو دەبوا من یا هەر کەسێکی تر چاکی لێ بکا بەلادا و بنچینەی ئەم زانستە بە کوردی و لە ڕوانگەی ئەدەبی کوردی خۆیەوە بۆ کورد دابڕێژێ .

٤ـ نووسینەوەی ڕەوانبێژی شتێکی ئیستەرم بوو منیش دەستم لێ نەدا یەکێکی تر هەر دەبوو ئەم کارە ڕاپەڕێنێ و بیگەیەنێ بە ئەنجامی شیاوی خۆی ، بەڵام ئەم یەکە کێ دەبوو ؟ و کەی ئەم کارە گرنگە رادەپەڕاند ؟ نازانم .

٥ ـ کەمن شانم دایە بەر ئەم کار و پرۆژەیە چاوم لەوە نەبووە و نییە کە کارەکەم ـ خوانەخواستە ـ بێ کەم و کورتی بێ ، یا هیچ ڕەخنەی لێ گرتن بە خۆیەوە هەڵنەگرێ . هەر بۆیەش داوام لەخوێنەرە ئازیزەکان کرد کە کەم و کورتییەکانم بۆ دەست نیشان بکەن . ئیستاش هەر بە تەمام

بەڵام لەماوەی ئەم چەند ساڵەی کە بەرگی یەکەم و دووەم لەبەردەستی خوێنەراندا بوو . کەم کەس روو بەروو باسی کرد ، تەنیا یەک کەس کورتە باسێکی دەربارەی بەرگی یەکەم لە رادیۆی بەغدا بڵاو کردەوە و یەک برادەری دڵسۆزیش بە عارەبی شتێکی لەسەر بەرگی دووەم نووسی .

بۆ ئەوانەی تریش هەبوو رای لێ بوو ، هەشبوو رای لێ نەبوو بەلایەوە شتێکی زیادە و گەڕانەوەیەکی بێسوود بوو ئەوانەی کە رایان لێ نەبوو وانەبوو لەبەر ئەوە رایان لێ نەبێ کە لێکۆڵینەوەکە باش نەکرا یا هەڵە و کەم و کورتی زۆرە . بەڵکو لەبەر ئەوەبوو کە وایان دەزانی

رەوانبێژی ئەوە ناهێنێ پیاو هێندە خۆی پێوە خەریك و ماندوو وەختی خۆی (لێ خەسار بکات) ئەوان وایان دەویست کە گوایە کۆن بەبا نەکرێ و رەوانبێژی مردوو زیندوو نەکرێتەوە ، ئەگەر ک مەلایەکی پیرو بەساڵدا چوو بیکا ، وەك ئەوەی کە باسی شتی کۆ ڕەسەن هەر بۆ زاتی بەختیار بێو باس و خواس و سەرو سۆراخی ئ هەر بۆ گەنج و تازە هەڵاتووان بێ ! !

بەراستی بیرکردنەوەیەکی سەیرە ! !

بلا با ئەوان وابڵێن و وا بیربکەنەوە ، بەڵام من ا ناشارمەوە کە رای من لەم بارەیەوە ئەمەیە : هەرکەسێ بیەوێ پێ بگەیەنێ و ڕۆشنبیرییەکی مکووم و پتەو بۆ خۆی پێکەوە بنێ ڕەگێکی ئاوول دابکوتێ و بکەرێتەوە سەرەتاکانی هەرە بەرایی پەیدا ڕۆشنبیری و لەوێوە پێ دابێ . چ لۆجیك (ژیر بێژی ـ منطق) بێ ، چ ڕەوا چ عەرووز ، چ فەلسەفە ، چ رەخنە ، چ هەر باسێکی تر . . ئەگەر و نەدەبێتە ڕۆشنبیرێکی راستەقینەو نەدەتوانێ بەرهەمێکی ڕەسەن و بە پێشکەش بە بیری مرۆڤایەتی بکات .

هەرچۆن بێ من ئەم ڕەوانبێژییەم نووسییەوە و ئەگەر توزقـ خزمەتی ووشەو ئەدەب و کولتووری کوردی تێدابێ ، زۆرم ش بەخۆم دێ .

ئنجا لەبارەی ئەم بەرگی سێیەمە ، دەبێ ئەوە بڵێم کە ئەمە شان بەشانی دوو بەرگەکەی تر زادەی « ١٩٦٨ ـ ١٩٦٩ » بەرگی یەکەم ساڵی « ١٩٧٢ » و بەرگی دووەم ساڵی « ١٩٧٥ » رووناک دی و ئێستاش وا بەرگی سێیەمت دەخەمە بەردەست کە بریتییە [واتاناسی ـ علم المعانی] . کاتی خۆی چۆنم نووسیبووەوە دەق

وەکو خۆیەتی . تەنیا لە ڕووی ووشەو ڕستەو داڕشتنەوە نەختێ دەستکاریم کردووە ، ئەگینا لە بارەی گەوهەری باسەکە خۆیەوە هیچ دەستکاریم نەکردووە . هەر بۆیەش ئێستا لەڕووی شێوازی لێکۆڵینەوەو پەنا بردنە بەر سەرچاوەوە رای خۆمم هەیە و ئەگەر ئەمڕۆ باسەکەم بنووسیبایەوە بە شێوەیەکی تر دەبوو ، بەڵام نەمویست گۆڕانێکی بنەڕەتی بەسەر باسەکە دابێنم . چونکە ئەگەرچی بڵاوکردنەوەی ئەم بەرگی سێیەمە دواکەوت و کەوتە ئەمڕۆ بەڵام بەرهەمی ئەدەبی منەو نزیەرەی شیرینمەو شانازی پێوەدەکەم و بەبێ گۆڕین و دەستکاری دەیخەمە بەردەستتانەوە .

عزیز گەردی

هەولێر

ڕەشەمە - شوباتی - ١٩٧٨

دووەم بریتییە لە کورتە شیکردنەوەیەکی ڕستەو بنەرەتەکانی بەشی سێیەم باسێکی یەکسانی و کورتبڕی و درێژبڕییە ، بەشی چوارەمیش [پێکەوەنان و دابڕین] تەرخان کراوە .

ئێستاش بەپێی توانا یەك یەك لەم چوار بەشە دەکۆڵینەوە . دیا لێکۆڵینەوەکەشمان کورت و پوختەیە ، لە زۆر جێگادا بەدوادا نەچووین درێژەمان پێ نەداوە،لەباتی نموونەی زۆربەیەك نموونەبەسمان کردووە ئەجا شیکردنەوەی دوورو درێژو تۆژینەوەی لق وپۆپەکان فەناعەتمان بەشتی کرد کردووەو دەلیقەی تەنك و بواری تەسك ڕێگەی نەداوین بە پەروودرێژ بکەوینە شوێن چڵ و لقەکانەوە .

ئەرەوو بۆ بەشی یەکەم کە بریتییە لە :

(شێوازی نووسین : خەبەرو دارشتن) .

* * * *

- واتاناسی -

ڕەوانبێژی وەك زانستێکی سەربەخۆ دەکرێتە سێ بەش و هە
بەشێك ئەرکی لێکدانەوەی لایەنێکی ئەدەبی دەگرێتە ئەستۆ : ڕوونبێژ
جوانکاری ، واتا ناسی .

لەبەرگی یەکەم و دووەم باسی ڕوونبێژی و جوانکاریمان کرد .
ئەم بەرگەشمان بۆ « واتاناسی » تەرخان کردوە .

واتاناسی ئەو بەشەیە کە ئەرکی لێکدانەوەی (واتا) دەگرێتەبا
پەیوەندی نێوان وشەو مانا ساغ دەکاتەوە و لامی هەندێ پرسیاری
دەداتەوە کە پەیوەندیان بە ماناو مەبەست و پەیام و کاریگەری وش
ڕستەو ئاخاوتنەوە هەیە . هەر وشەیەك چۆن بەکاربێ و لەچ شوێنێ
بێ باشترە ، پاش و پێش کردنی وشەکان چۆن کاردەکاتە سەر گۆڕان
جەخت کردنی مانای ڕستەکە . بێجگە لەمانای دروست و بەرچاوی خۆ
چ مانایەکی تر دەگەیەنێ و چ لێکدانەوەیەکی تر هەڵدەگرێ ؟ وشە ل
کوێ لە کورتی ببڕێتەوە باشترە ؟ ئایا ئەو ڕستەیەی کە هەیە لەگە
« باری پێویستە » ی گوێگردا دەگونجێ یان نە ؟ ڕستەکان لە کو
بەیەکەوە بلکێن و لەکوێوە لەیەك دابڕێن ، بۆ ئەوەی مەبەستی قسە
بەتەواوی ڕابگەیەنن ، بەم جۆرە - واتا ناسی - لە ڕوانگەی پەیوەند
نێوان نووسەرو خوێنەر [دوێنەرو گوێگر] دەڕوانێتە وشەو ڕستە
ئاخاوتنەوە ، لەگەڵ ئەو مانایەی دەیگەیەنێ و ئەو کاریگەرەی لەدڵ
دەروونی گوێگردا بەجێی دەهێڵێ بە شێوەیەکی تێکڕایی - واتاناسی
دەکرێتە چوار بەش ، هەر بەشێك لەلایەکی پەیڤەوە دەدوێ . بەش
یەکەم بریتییە لە [شێوازی نووسین ، خەبەرو داڕشتن] . بەش

بەشی یەکەم
شێوازی نووسین
خەبەرو داڕشتن

شێوازی نووسین :-

بەر لەوەی بچینە سەر باسی (خەبەرو داڕشتن) کە بڕبڕەی پشتی ئەم بەشەمانە ، واچاکە بەکورتی باسێکی شێوازی نووسین بکەین کە وەکو بەریێژو ڕێخۆشکەر وایە بۆ چوونە ناو باسەکە .

شێوازی نوسین بریتی‌یە لەو ڕێو شوێن و ڕەنگ و ڕوخسارەی کە نووسەر لە نووسیندا هەیەتی . ئەویش جۆری بیرکردنەوە و هەست و نەست و سۆزو گودازو ووشەبازیو داڕشتنی ڕستەو هەر شتێکی‌دی دەگرێتەوە کە پەیوەندی بە نووسەرو نووسینەکەیەوە هەبێ . بێ‌گومان هەر نووسەرێك جۆرە بیرکردنەوەیەك و چەشنە سۆزو خرۆشێك و تەرزە سەلیقەیەکی هەیە لە هەڵبژاردنی ووشەو داڕشتنی وەستایانەی ڕستە .

جا نووسەرەکە خۆی چۆن بێ ، نووسینەکەی ڕەنگی کەسێتی خۆی پێوە دیارە . ئەمەش شتێکی زۆر ئاسایی‌یە چونکە نووسەر پێ‌کەیشت و پێ‌ی خۆی چەسپاندو ڕەنگی خۆی دۆزی‌یەوە ، ای ئێ دێ نووسینەکەی مۆرکێکی تایبەتی دەگرێ‌و هەرکەسە نووسینێکی ئەو نووسەرە بخوێنێتەوە با ناوەکەیشی لە سەر نەنووسرابێ ، یەکسەر دەزانێ ئەمە فلانی کوڕی فلان نووسیویە ، هەر بۆیەشە گوتوویانە . « شێوازی نووسین بریتی‌یە لە نووسەرەکە خۆی . » هەر سەبارەت بەمەشە کاتێك کە دوو نووسەر یا پتر بابەتێك دەکەنە کەرەستەی نووسین هەر یەکە بە جۆرێکی تایبەتی‌و

بەشێوازی قالبکرتووی خۆی دەری دەبڕێو نووسینەکان جیاواریان لێ پەیدا دەبێ .

شێوازی چاك :

هەر نووسەرێك کە شتێك دەنووسێ ، چەند ئامانجێکی هەیە دەیەوێ بیانهێنێتە دی . ئەمانە گرنگترینیانن :

١ ـ ئەو بیروباوەڕەی کە هەیەتی دەیەوێ بە خوێنەری بگەیەنێ . بۆیە دەبێ وای دەربڕێ کە خوێنەر بە تەواوەتی تێی بگات .

٢ ـ دەیەوێ ئەو هەستو سۆزو توانەوەی لە ناو دڵیدا ووروژاوە بیخاتە ناو دڵی خوێنەرو هەمان هەست و سۆزیش لە دڵی ئەودا بەرپا بکا ، بۆیە دەبێ پەنا بەرێتە بەر ئەندێشەو وەستا کارییەکی ئەوتۆ کە بەهێزترین سۆزی پێ بندا .

٣ ـ دەیەوێ سەرباری ئەو بیرو سۆزەی پێی دەگەیەنێ تامێکی تایبەتیشی پێ بداتو وای لێ بکا چێژێکی ئەمر لە نووسینەکە وەربگرێ .

جا کە نووسەرێك بیەوێ ئەم ئامانجانە بێنێتە دی دەبێ شێوازی نووسینەکەی بە جۆرێکی ئەوتۆ بێ خزمەتی هێنانەدی ئەم ئامانجانە بکات . کەوابوو دەبێ شێوازی نووسینی ئەم سیفەتانەی تێدا بێ :

(ئاشکرایی) تا بەو ئاشکراییە بیرو ماناکە بە خوێنەر بگەیەنێ .

(بەهێزی) ، تا بەو هێزو گڕەی تێیدایە کار لە هەستو سۆزی خوێنەر بکات . (جوانی) ، تا بەو جوانییە خۆشی بڕێنێتە دەروونی خوێنەرو شادی پێ ببەخشێ .

ئێستاش شیکردنەوەیەکی تری ئەم سێ رەگەزانە :

١ ـ (ئاشکرایی) : ئەم رەگەزە بەبنچینەی شێوازی نووسین دادەندرێ .

نووسین دەبێ زۆر ڕوون و ئاشکرا بێ، نە لە وانە بێ وەکو مەتەڵ و گرێ لێ دان بە هەموو کەس ساغ نەکرێتەوە، نە لەو نەش بێ کە دوو نان یا زیاتر هەڵبگرێ و ڕێگای گومانی تێ بچێ، بەڵکو دەبێ ماناکە بە سپی کراوی بداتە دەست بۆ ئەمەش نووسەر پێویستی بە سامانێکی گەورەی زمانە تا بتوانێ ووشەی پڕ بە پێستی خۆی هەڵبژێرێ .

هەروەها دەبێ تەواو شارەزای زانستی زمانەوانی و ڕستە دارشتن بێ بۆ ئەوەی ئەو ڕستانەی دەیاننووسێ شل و شۆق نەبن . بێجگە ئەمەش دەبێ ڕستەکان لەسەر بناغەیەکی پتەوی ڕێزبێژی دارژابن . پێش هەموو شتێك دەبێ لەگەڵ خۆی و بیروباوەڕی خۆی ڕاستگۆ بێ، بۆ ئەوەی بەم ڕاستگۆیی یە بیەو ماناکە بێ پێچ و پەنا بخاتە بەرچاوی خوێنەران .

٢) (بەهێزی) : تەنیا ـ ئاشکرایی ـ بەس نی یە بۆ شێوازی بەرزو سەرکەوتوو . شان بە شانی ئاشکرایی دەبێ شێوازەکە بەهێزیش بێ بۆ ئەوەی کار لە هەست و نەستی خوێنەر بکا . بەهێزیش بەم جۆرە دەبێ کە نووسەر بابەت و ڕستەو وێنەی ئەدەبی وا هەڵبژێرێ کە یادو بیرەوەری لە دلی خوێنەردا زیندوو بکاتەوەو برینی بکولێنێتەوە . دەبێ خەیاڵێکی وای پێ بدا بێ بە پاڵپشتی پتەوکردنی ماناکەو ووروژاندنی سۆزی مت بوو، یا بەهۆی (نداعی) یەوە دەبێ . بێجگە لەمەش دەبێ نووسەر هەم باوەڕی بە شتەکە هەبێ و هەم شتەکەش سۆزێکی زیندووی دلی پێشان بدا . تا باوەڕی پتەوترو سۆزی گەرمو بە جۆشتر بێ باشتر کار لە خوێنەر دەکات . هەر شێوازێکیش کە سۆزی گەرم و زیندووی تێدا نەبێ بە مردوویی دێتە دونیاوە .

٣) (جوانی) : ئەم ڕەگەزە لە چاو دوو ڕەگەزەکەی پێشوو ئەوەندە گرنگ نی یە . بۆیە نووسەر تا تەواو مافی دوو ڕەگەزەکەی تر نەدا

هەق نی‌یە خۆی بەم رِەگەزەوە خەریك بكات .

بۆ هاتنە كایەی جوانیش ، چكە لە پێشە تەشەنگەكانی جوانكاری دەبێ نووسەر خۆی لە ووشەی قورس و درێژو ناقۆلا لابدا و لەسەر یە ئاواز نەیكوتێ تا خوێنەر كەوەرِێ نەبێ و پشتی تێنەكا . یا وادەبێ جوانی‌یەكە زادەی تەبابی نێوان دەنگی ووشەكاو ماناى رستەكان بێ دەنگی دەرەوەو ناوەوەی ووشە دەورێكی زۆری هەیە لــەو جوانی‌یە شێوازەكە پێشانی دەدا .

بەكورتی : هەر نووسەرێك كەسێتی خۆی هەیە ، هەر شتێكی كە دەینووسێ هەستی خۆی ، سۆزی خۆی ، بەرامبەر هەیەو كە دەری دەبرێ بە رەنگی گیانی خۆیەوە بۆیەی دەكات ، بۆیە هەر نووسەرێك بەجۆرێك كار لە خوێنەر دەكات .

بۆ ئەمەش دەبێ هەر نووسەرێك خاوەنی دەنگی خۆی بێ ، لـەگەل باوەرو هەســتو ســۆزی خۆیدا راستگۆ بێ ... نابێ بچێتە ســێبەری رۆژگارو لاسای نووسەرانی تر بكاتەوە . بەلێ ، راستە نووسەر ئاسۆی بیرولێكدانەوەی بە خوێندنەوە فراوان دەكات و سوود لـە تاقی كردنەوەی نووسەرانی تر وەردەگرێ و بەرهەمی ئەدەبی خۆیان پێ دەولەمەند دەكات. بەلام ئەم سوود وەرگرتنە نابێ بكاتە رادەی لاساكردنەوەو خۆ بزر كردن دەبێ تەنیا پەیامی قووڵ كردنەوەی تاقی كردنەوەی شعوری لە خەرِەكدانی چەشەی ئەدەبی و ئاراستەكردنی جۆشێكی دەروونی بێ و هیچی تر .

شــێوازو بــاری پێویســت :

بۆ ئەوەی شێوازی نووسین دەوری تەواوی خۆی بگێرِێ و مەبەست بپێكێ . دەبێ نووسەر لەكاتی نووسیندا سێ شت رەچاو بكات :

١) ئەو شێوازەی کە لە نووسیندا بەکاری دێنێ دەبێ لەگەڵ بابەتەکەی بگونجێ . بابەت تا بابەت دەگۆڕێ . هەیە ئاسانو بەردەستە ، هەیە سەختو دوورە دەستە . دەبێ شێوازەکە بە گوێرەی بابەتەکە بێ بابەت توند بوو بە توندی بنووسرێو بابەت ناسك بوو بە نەرم و نیانی بنووسرێ . ئەگەر پێویستی بە رونکردنەوەو چەسپاندن بوو درێژ پێبدرێ ، ئەگەر شوێنەکە تەنگ بوو لە کورتی ببڕێتەوەو ئیشارە بەر روناکی بەس بێ . .

٢) دەبێ شێوازی نووسین لەگەڵ جۆری بیرکردنەوەی گوێگردا بگونجێ نابێ لە ئاستی بیرولێکدانەوەی خوێنەران زۆر بەرزتر بێ چونکە ئەگ وابێ بەباشی تێی ناگەن . هەر وەکو نابێ زۆر لەو ئاستە نزمتر چونکە خوێنەر زوو وەڕس دەبێو سو دیشی لێ وەرناگرێ .

بۆ ئەمەش نووسەر لەکاتی نوسیندا دەبێ باری دەروونو ئاستی بیرکردنەوەی ئەو خوێنەرانەی لە بەرچاو بێ کە بۆیان دەنووسێ . دەبێ بزانێ بۆ کێ دەنووسێ ؟ خوێنەرەکانی سەر بەکام چینی کۆمەڵن بیرکردنەوەیان چۆنە ؟ ئاستی رۆشنبیرییان لە چیدایە ؟ لە پێناوی چ تێدەکۆشنو ئامانجیان لە ژیاندا چییە ؟

نووسینی چاك هەر تەنیا بەوە سەرکەوتن وە دەست ناهێنێ کە باسی شتێکی بەرزو بابەتێکی مەزن بکاتو زمانێکی پاكوپاراوو شێوازێکی پتەوی هەبێ ، بەڵکو دەبێ نووسەرەکە پێشتر چاك چووبێتە ناو دڵ دەروونو مێشکی خوێنەرانو باش تێیان گەیشتبێو نووسینی لە خزمەتی ئەواندا بێو گرفتی ژیانیان چارە بکات .

٣) دەبێ شێوازی نووسین لەگەڵ خودی نووسەرەکەدا بگونجێ . واتە ئەو شتەی کە دەینووسێ دەبێ خۆی باوەڕی پێ هەبێ و لە ناخییەوە

هەڵبقوڵێ . خۆ ئەگەر باوەڕی بە شتێك نەبێو بۆ مەبەستێكی تایبەتی باسی بكاتو لاسای خەڵكی‌تر بكاتەوە ، دیارە نووسینەكەی وشك و برینگو بێ تامو بۆ دەردەچێو كارلە خوێنەران ناكات .

شێوازی نووسین لە هەموو بارێكدا لە دوو جۆر تێ ناپەڕێ :
یا دەكەوێتە قالبی خەبەر (ألخبر) . یا بە شێوەی دارشتن (الانشاء) دادەڕژێ .

جا باش ئەم كورتە باسەی (شێوازی نووسین) دێینە سەر ئەم دوو جۆرەو لێیان دەدوێین . جارێ خەبەر .

خەبەر

خەبەر ئەو قسە ، یا ئەو پەیامە ، یا ئەو باسەیە کە راستی یا درۆ
بە خۆیەوە هەڵدەگرێ . واتە دەشێ خەبەرەکە راست بێو دەشێ درۆ بێ

با ئەوەش لە بیر نەکەین کە هەندێ خەبەر هەن راستەقینەی زۆر
بە دیهیو ئاشکراو بەرچاون ، کەس گومان و نکوولییان لێ ناکات ، بۆیە
راستیو درۆییان وەکو رۆژ دیارە . ئەمانەش وەکو : شیرینی هەنگوین
سپیاتی بەفرو شیر ، بەرزی ئاسمان روناکی رۆژ ، ...

هەر خەبەرێك دوو رووی هەیە ، یا دەبێ لە دوو لاوە تەماشای بکەین
١ ـ لە بارەی ماناو ناوەرۆکی خەبەرەکە ، واتە ئەو خەبەرەی لە ناو
ووشەو رستەکاندایە .

ـ لە بارەی واقیعی راستەقینەی خەبەرەکە . واتە بێ چاودانە خەبەری
ناو رستەکان ، ئایا لە واقیعی (موضوعی)دا ، شتەکە راستە یان نا ؟

جا لە ئەنجامی بەرامبەرکردنی ئەم دوو رووەی خەبەر ـ ناوەرۆکی
خەبەرو راستەقینەی واقیعی باسەکە ـ بۆمان دەردەکەوێ داخۆ خەبەرەکە
راستە یان درۆیە .

ئەگەر مانای ناو رستەکە لەگەڵ واقیعی دەرەوە یەکی گرتەوە ، خەبەرەکە
راستە . ئەگەر ماناو ناوەرۆکی رستەکە لەگەڵ واقیعی دەرەوەدا یەکی
نەگرتەوە ، خەبەرەکە درۆیە .

بۆ نموونە لە رستەی « ئازاد چووە بادینان . » دا لە ناوەرۆکی
ئەم رستەیەدا وا تێدەگەین کە یەکێکی ناو ئازاد چۆتە بادینان . ئەما
مانای رستەکە . ئنجا دێینە سەر واقیعی دەرەوە ، ئەگەر ئازاد بە راستی
چووبێتە بادینان ، دیارە ناوەرۆکی رستەکە لەگەڵ واقیعەکەدا یەکی

دەکرێتەوەو خەبەرەکە راستە . خۆ ئەگەر ئازاد نەچووبێتە بادینان ، بەڵکو چووبێتە شوێنێکی تر . یا هەر سەفەری نەکردبێ ، ئەو حاڵە دیارە مانای رستەکە لەگەڵ واقیعدا ناگونجێ و خەبەرەکە درۆیە .

بەم جۆرە هەر خەبەرێك ناوەرۆکەکەی لەگەڵ واقیعدا یەك بگرێتەوە راستە ، یەك نەگرێتەوە درۆیە . (١)

مەبەست لە خەبەر چی یە ؟

خەبەر کە ئەدرێ لە بنەڕەتدا بۆ دوو مەبەستی سەرەکی یە :

١) هەندێ زانای رەوانبێژی بڕوایان وایە کە خەبەر هەر تەنیا راست و درۆ نی یە بەڵکو شتی تریش دەگرێتەوە . ئەوانە دەڵێن لەکاتی هەڵسەنگاندنی خەبەردا نابێ تەنیا ناوەرۆکی خەبەرەکەو واقیعی دەرەوە بکرێنە بەرچاو بەڵکو دەبێ باوەڕی قسەکەریش رەچاو بکەین . بەم پێیەو بە گوێرەی بۆچوونی ئەوانەوە خەبەری راست ئەوەیە کە ناوەرۆکی قسەکە لەگەڵ واقیعدا بگونجێ و قسەکەر خۆیشی بڕوای پێ هەبێ . خەبەری درۆش ئەوەیە کە ناوەرۆکی قسەکە لەگەڵ واقیعی دەرەوەدا نەگونجێ و قسەکەر خۆیشی بزانێ و بڕوای وابێ کە لەگەڵ واقیعدا یەك ناگرێتەوە . بۆیە ئەو زانا رەوانبێژی یانە لەو بڕوایەدان بێجگە لە خەبەری راست و خەبەری درۆ هەندێ جۆرە خەبەری تر هەن کە نە راستن و نە درۆن ، ئەویش ئەم جۆرانە دەگرێتەوە :

ا ـ ئەو خەبەرەی کە لەگەڵ واقیعی دەرەوەدا بگونجێ بەڵام قسەکەر بڕوای وابێ کە لەگەڵ واقیعیدا یەك نەگرێتەوە

أ ـ مەبەست ئەوەیە ناوەرۆکی خەبەرەکە بە گوێگر رابگەیەنرێ ئەمەش لە هەموو مەبەستەکانی تری خەبەر گرنگترو بایەخدارە و پێی دەگوترێ (خەبەری دروست ـ الخبر الحقیقی) . هەموو مەبەستەکانی تر دەکەونە رادەی دووەم و پێیان دەگوترێ خەبەری خوازەیی (الخبر المجازی) :

ـ نموونەیەك :

بۆ ئەم مەبەستە کە ـ خەبەری دروستە ـ وەکو : « دوێنێ کتێبێکم نوێیم کڕی . » ئەگەر مەبەست ئەوە بێ کە ئەو خەبەرە بە گوێگر بگەیەنی . یا وەکو قانیع دەڵێ :

مەنعی پێشکەوتن ئەکەن لەم خاکمانە چوار کرۆ
خان یەك ، سەردار دوو ، بەگزادە سێ کوێخا چوار
نایەڵن بۆ خۆم رەحەت بم ، سەربەخۆ ئاوێ بڕێم
ئەجنەبی یەك ، مامە دوو ، ئیقتاعی سێ ، ئاغا چوار

ب ـ ئەو خەبەرەی کە لەگەڵ واقیعدا بگونجێ بەڵام قسەکەر هەر لە بنەڕەتەوە بڕوای پێ نەبێ .

ج ـ ئەو خەبەرەی کە لەگەڵ واقیعدا نەگونجێ ، کەچی قسەکەر بڕوای وابێ کە لە گەڵیدا دەگونجێ .

د ـ ئەو خەبەرەی کە لەگەڵ واقیعدا نەگونجێو قسەکەر هەر لە بنەڕەتەوە بڕوای پێ نەبێ .

جۆری (أ ، ب) پێیان دەگوترێ (خەبەری ناڕاست) ، جۆری (ب ، ج) یش پێیان دەگوترێ (خەبەری نادرۆ) ،

کەچی هەندێ زانای دی بەم چەشنەی خوارەوە تەماشای مەسەلەکە دەکەن :

قانیع کە خەبەرمان دەداتێ چوار شت ـ خان ، سەردار ، بەگزادە ، کوێخا ـ بوونەتە کۆسپی ڕێگای پێشکەوتنی وولاتەکەمان ، بۆ ئەوەیەتی منو تۆش لەم مەسەلەیە ئاگادار بین و ئەگەر بۆمان کرا هەوڵی ئەهێشتنی ئەم کۆسپانە بدەین بۆ ئەوەی وولاتەکەمان چی‌تر دوانەکەوێ .

هەروەها لە دێڕی دووەمیش کە خەبەرمان دەداتێ چوار شت ـ ئەجنەبی ، عامە ، ئیقتاعی ، ئاغا ـ ئارامیان لێ بڕیوە و سەربەستی‌یان لێ زەوت کردووە ، بۆ ئەوەیە ئێمە ئاگاداری ئەم ڕاستی‌یە بین .

ب ـ یا خۆ دەبەستی خەبەر ئەوەیە دەبێ کە گوێگر بزانێ قسەکەریش ئاگاداری خەبەرەکەیەو لە پشت پەردی گەڕ نەنووستووە . بۆ نموونە ئەگەر برادەرێکت چووبێتە سەیران و تۆش لابەلا ئەم خەبەرەت زانیبێ و پاش هاتنەوەی برادەرەکەت بچی پێی بڵێی :

برام ، ئێوە ئەو ڕۆژە چووبوونە سەیران ! » . بێ‌گومان برادەرەکەت

أ ـ ئەگەر یەکێ خەبەرێك رابگەیەنێ و خۆی بڕوای بە خەبەرەکە هەبێ بەڵام خەبەرەکە لە گەڵ واقیعدا نەگونجێ ، ئەمە نایێتە خەبەری درۆ ، چونکە خاوەنی قسەکە نیازی درۆکردنی نەبووە ، شتەکە بە ڕاست تێگەیشتووەو بڕوای پێ هەبووە . (ڕاست) یش نی‌یە چونکە لەگەڵ واقیعدا یەك ناگرێتەوە . جا بەم جۆرە خەبەرە دەگوترێ (خەبەری چەوت)

ب ـ ئەگەر یەکێ خەبەرێك بگەیەنێ و خەبەرەکە لەگەڵ واقیعی دەرەوەدا یەك بگرێتەوە ، بەڵام خۆی بڕوای پێ نەبێ وا تێ بگات کە ڕاست نی‌یەو لەگەڵ واقیعدا یەك ناگرێتەوە . ئەمە پێی ناگوترێ (خەبەری ـ ڕاست) چونکە قسەکەر بڕوای پێ نی‌یە . (درۆ) ش نی‌یە چونکە لەگەڵ واقیعدا دەگونجێ . جا بەم جۆرە خەبەرە دەگوترێ « خەبەری ـ تەفرە ، وەك ئەوەی قسەکەر تەفرەی خوارد بێ .

ئەم خەبەرە دەزانێ چونکە خۆی چۆتە سەیران ، خۆی باسی خەبەرەکەیە
جا کە تۆ ئەم قسەیەی لەگەڵ دەکەیت و ئەم خەبەرەی پێ رادەگەیەنی
وا نەبێ لەو بڕوایەدا بیت کە برادەرەکەت خەبەرەکە نازانێ و بتەوێ
تێی بگەیەنی ، بەڵکو بۆ ئەوەتە وای پیشان بدەی کە تۆ ئاگاداری
برادەرەکەت چۆتە سەیران . هەروایشە ، چونکە برادەرەکەت کە ئەم
خەبەرەی لە تۆ بیست ، خەبەرەکە هیچی نوێی بۆ ئەو تێدا نی یە ئەوە
نەبێ کە لەم قسەیەوە تێ دەگا تۆش بە چوونە سەیرانی ئەمت زانیوە ،
مەبەستی تۆش لێرەدا هەر ئەوەندە بوو . ئەم جۆرە خەبەرە پێی دەگوترێ
« خەبەری هوشیارکردنەوە » .

مەبەستی خوازەیی :

بێجگە لەو دوو مەبەستەی سەرەوە ، کە راگەیاندنی خەبەر و هوشیارکردنەوەی گوێگرەو یەکەمیان خەبەری دروستەو دووەم خەبەری خوازەیی یە . . دەشێ خەبەر بێجگە لەم دوو مەبەستە مەبەستی خوازەیی تر بگەیەنێ کە لە رەوتی رستەکەدا بۆمان دەردەکەوێ . ئەمەش هەندێ لەو مەبەستانە :

١ - سووربوونەوە : کە قسەکەر شتێکی ئازیزو بە نرخی لە کیس چووبێ و زۆری سوو لێ بووبێتەوەو بۆ ئەوە باسی بکا تا داخ و کەسەری دڵی خۆی پێ دەربڕێ . حاجی دەڵێ :

حاکم و میرەکانی کوردستان
هەر لە بۆتانەوە هەتا بابان
یەك بە یەك حافیزی شەریعەت بوون
سەییدو شێخی قەوم و میللەت بوون

حاجی کە لێرەدا ئەو خەبەرەی هێناوە ، بۆ ئەوەی نی‌یە کە خەڵکی ئاگاداری مەسەلەکە بێ و بەس ، بەڵکو بۆ ئەوەیەتی سووبوونەوەو کوڵ و کۆڤانی دڵی خۆی بەرامبەر بە نەمانی ئەو جۆرە حاکم‌و میرانەی کوردستان پێشان بدا . تا ئەوان مابوون کورد سەریان بڵندو رۆژی ئازادی‌یان لە تاقی ئاسماندا بوو ، کە ئەوان چوون کوردیش کڵۆڵەی کەوتە لێژی و رۆژی ئازادی لێ ئاوا بوو .

٢ ـ پێشاندانی بێ‌هێزی : وەك ئەوەی مەبەست لە خەبەرەکە ئەوە بێ قسەکەر بێ‌هێزی‌و ناگزووری خۆی پێشان بداو شکات لە حاڵی پەشێوی خۆی بکات . مەولەوی دەڵێ :

پۆس کۆس کۆش نەم کێشا کەم کەم
ئەم سەر ئەو سەرەن دووربینەکەی چەم

مەولەوی باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە پێستی تەپڵی گوێی شێ کێشاوەو خاو بۆتەوەو دەنگی لێوە نایە ، واتە شت نابیستێ . هەروەها دووربینەکەی چاوی وەرگەڕاوەو شتی نزیك دوور دەخاتەوە ، واتە چاوی کزو بێ‌هێز بووە . مەولەوی کە ئەو خەبەرەمان دەداتێ مەبەستی ئەوەیە پیربوون‌و شپرزەبوونی حاڵی خۆیمان پێشان بدا .

٣ ـ ئاورانەوە : لێرەدا مەبەستی سەرەکی خەبەرەکە ئەوە نی‌یە کە شتێکی نوێ بە قسەکەر ڕابگەیەنێ بەڵکو مەبەست ئەوەیە بەو خەبەرە لە کۆنگر بپاڕێتەوە بەڵکو داخوازی‌یەکەی بۆ جێ بەجێ بکات . وەکو :

بێ‌نەوام ، هیچم نی‌یە ، هاتووم‌و مەحرووم مەکە
قەت لە دەرگەی خۆی کەدا ناکاتە دەر ، ساحێب کەرەم

لە نیوەی یەکەم بێ نەوایی‌و دەست کورتی خۆی پێشان دەداو وا

[illegible]

٤ - هەروەها [illegible]

[illegible] - ٧

[illegible]

ئیستای قور بەسەری سبەی بە دواوەیە . [illegible]

٥ [illegible]

[illegible]

٦ - وەبیر هێنانەوە . حاجی دەڵێ :

[illegible]

ئەم ئەرزە کۆنە هەوارە ، خەلایقیش کۆچە

تەماعی سووری [illegible] - ٨

حاجی کە خەبەرمان دەداتێ ئەم ئەرزەکۆنە ـ دونیا ـ وەکو هەوا وایەو خەڵایقیش ـ خەڵکەکە ـ وەکو ڕێبوار و کۆچەر وان . دێن لە هەوارە هەڵدەدەن و زۆری پێناچێ خۆیان دەپێچنەوەو دەڕۆن . بۆیە نابێ کەس تەماع لە ژێری چادری شین ـ زەوی ـ دا بکرێ ... خەبەرەکەی بۆ ئەوەیە کە بە بیرمان بێنێتەوە مردنی برا گەورە لیمان چۆتە کەمین مانەوەمان هەتا سەر نی‌یەو هەر دەبێ لە ژووری دوو دەر بچینە دەرێ جێگا بۆ ئەوەیتر بەجێ بێلین . ئەم بە بیرهێنانەوەیەش سوودی ئەوەی هەیە کە ڕوودەکەینە چاکەی ئەفرەت لە خراپە دەکەین :

٧ـ پێشاندانی جیاوازی دوو شت ؛ یەکێ چاک و یەکێ خراپ . یا ئەوەی گوێگر دەست بە چاکەکەوە بگرێ و پشت لە خراپەکە بکا وەکو : قوتابی زیرەک و قوتابی تەمبەڵ نابن بە یەک . ئا هەر قوتابی‌یەک گوێی لەم خەبەرە بێ هەوڵ دەدا کە خۆی قوتابی‌یە زیرەکەکە بێ نە تەمبەڵەکە .

٨ـ نزاوپاڕانەوە : وەکو : « فلانی بەهەشتی برادەرێکی نزیکی من بوو . » یا « فلانی خوا لێ خۆش بوو زۆری حەز لە ڕاو بوو . » لەم دوو نموونەیەدا تۆ نازانی داخۆ ئەم فلانە بە ڕاستی بەهەشتی‌یە یان نەء . خوا لێی خۆش بووە یان نەء . کەسیش ناتوانێ بڵێ ئەم خەبەرە ڕاستە یا درۆ ، چونکە ئەم قسەیەی دیکەی خەبەرێکی تێدا نی‌یە لەگەل واقیعی دەرەوەدا بگونجێ ، ئەوەی کە کەوتۆتە قالبی خەبەریش ، خەبەر نی‌یە ، دوعایە ، تۆ دوعای بۆ دەکەی کە بێ بە بەهەشتی‌و خوا لێی خۆش بوو .

٩ـ نکوولی : مەلا محمدی کۆیی دەڵێ :

نەمانخوێند و نەماندیت و نەمانبیست
هەڵەمداری لە نێو کوردان هەڵبستێت

مەبەست بەم خەبەرە ئەوەیە نکولی هەڵستانی هەڵەمدارێك بكات لە نێو كوردان . بە تایبەتی كە نكوولی كردنەكەی زۆر جەخت كردووە ، نكوولی‌یەكە مەیدانی خوێندنو بینینو بیستن دادەكری .

١٠ ـ شانازی : وا دەبێ خەبەر بۆ شانازی بێ . حاجی كە شانازی بە نەتەوەی كورد دەكا . بە دەم ئەم مەدحو شانازی‌یەوە خەبەرەكەمان دەداتێ :

خۆ دەزانن سلالەی ئەکراد
لێرەوە بگرە تا دەکاتە قوباد
هەموو زاناو هونەروەرو میرن
زیرەكو ژیرو ئەهلی تەدبیرن
لە شجاعەت وەكو رۆستەم
بە سەخاوەت وەكو حاتەم
لە كاوانو شوانی كوردەكان یەك
بەسە بۆ لەشكری سەد كەرەدو لەك
مریشكی نێوە سەییادی شەهینە
لەكن دەنقا فروجە حاجی لەكلەك .

چۆنیەتی راگەیاندنی خەبەر :

ئەوەی كە خەبەرێك رادەگەیەنێ ، بە تایبەتی ئەگەر مەبەستی مانای دروستی خەبەر بێ كە رێگەیاندنی باسەكەیەو بەس ، ئەوا دەبێ ئاكاداری

باری تایبەتی گوێگر [illegible] خەبەرەکە
لەگەڵ باری تایبەتی [illegible] یری نەخۆش
دەکات [illegible]
پاشان [illegible]
دەست نیشان نەکات. [illegible]
دەبێ [illegible]
بتوانێ [illegible]
دیار بکات. خوێنەر - گوێگر - یش ئەم بارانەی لێ رەچاو دەکرێ :

١ - یا وا دەبێ هیچ [illegible] خەبەرەکە [illegible] بزانێ ، [illegible] بێ ، یەکەم جار بێ خەبەرەکە [illegible] بەبێ کێشەو گرفت دەچێتە دڵییەوە ، بۆیە واچاکە خەبەرەکە لەم بارودۆخەدا ، بەسادەو سانایی ، بە رستەی ساکار [illegible] پێداکردن ، دەربڕێ . ئەمەش پێی دەگوترێ : دۆخی ساکار . وەکو :

« دوێنێ کتێبێکم کڕی . »

٢ - یا وا دەبێ کە گوێگر خەبەرەکە بزانێ و لێی بەگومان و دوودڵ بێ . واتە نە تەواو بڕوای پێ هەبێ ، نە تەواو بڕوای پێ نەبێ . بەکورتی : هێشتا بۆی یەکلا نەبووبێتەوە . لەم بارەدا کە نووسەر خەبەرەکەی گەیاند دەبێ یەک جار جەختی بکات [illegible] دەری ببڕێ بۆ ئەوەی بەو جەخت و پێداکردنە [illegible] دڵی [illegible] و وای لێ بێ دڵی تاو بخواتەوەو بڕوا بە خەبەرەکە بێنێ . ئەمەش پێی دەگوترێ : (دۆخی داواکاری) وەکو بۆ گەیاندنی خەبەرەکە [illegible]
کتێبەکەم کڕی [illegible]

[illegible]

١

دیارە گرینەکە مسۆگەرەو هیچ گەی لە سەر نامێنێ و بەمەوەش گوێگر بڕوای دێتەو دوودڵییەکەی دەڕەوێتەوە .

٣ - یاوا دەبێ کە گوێگر خەبەرەکە بزانێ ، بەڵام بڕوای پێ نەبێ ، نکوولی لێ بکات . لێرەدا دیسان دەبێ نووسەر پێ لەسەر خەبەرەکە دابگرێ ، بەڵام دەبێ پێداگرتنەکەی لە جارێك زیاتر بێ ، بۆ ئەوەی گوێگر لەگەڵی شەیبان بێتە خوارێ و بڕوا بێنێ . رادەو شێوەی جەختو پێداگرتنەکەش دەبێ بە گوێرەی ئاستی نکوولی کردنەکە بێ . تا گوێگر زیاتر نکوولی بکات تۆ دەبێ زیاتر خەبەرەکە تەئکید بکەی ئەم جۆرەش پێی دەگوترێ: « دۆخی نکوولی » وەکو بۆ خەبەرەکەی پێشوو بڵێین : « بە زاتی خوا، دوێنێ خـۆم کتێبێکم کڕی » لێرەدا جەخت و پێداگرتنەکە زیادی کرد . جگە لە ووشەی (خۆم) کە جەختی تێدایە ، ئەم رستەیە سـوێندیشی تێدایە سوێند بە زاتی خوا ، کە ئەم سـوێندە خورا ئیدی هیچ گـە نـامێنێ ، نکوولی گوێگر هەر چەند زۆرو گەیەش بێ هەمووی لەبەر دەم ئەم سوێندە گەورەیەدا دەتوێتەوە .

هەندێ سەرنج :

لەم هەر سێ دۆخەی خەبەر (سـاکار ، داواکاری ، نکوولی)گوتمان دەبێ چۆنیەتی راگەیاندنەکە لەگەڵ باری تایبەتی گوێگردا بگونجێ لـە دۆخی سـاکاردا خەبەرەکە بـە سادەیی دەدرێ . لـە دۆخی داواکاریدا خەبەرەکە یـەك جار جەخت دەکرێ . لـە دۆخی نکوولیدا خـەبەرەکە دووجار یا زیاتر جەخت دەکرێ . جەخت کردنەکەش بە گوێرەی باری گوێگر دەگۆڕێ . بۆیە زۆر چەشنە جەخت کردن هەیە . یا جەخت بە زۆر جۆر دەبێ ئەمانە هەندێکیان :

١) قسەکەر وا پێشان بدا کە گوێگر پرسیارێکی کردووە یا باسی شتێکی کردووە - لە ڕاستیشدا شتی وا لە گۆڕێدا نەبێ - ئنجا بیەوێ وەڵامی پرسیارە نەکراوەکەی بداتەوەو باسە نەگوتراوەکەی بۆ تەواو بکات. بێکەس دەڵێ:

باسی مەحزوونیو کەساسی خۆت مەکە تۆخوا وەتەن
چونکە بەو باسە برینو زامەکەم دەکولێتەوە

ئەم خەبەرە وا دەگەیەنێ کە (وەتەن) باسی خۆی کردبێ، بۆیە بەرپەرچی دەداتەوەو بە ڕستەیەکی دارشتن - انشائی - دەڵێ باسی خۆت مەکەو پاشان هۆی ئەم داوایە ڕون دەکاتەوە ئەویش ئەوەیە کەبەم باسە برینەکەی دێتەوە سوێ.

٢) یا وا دەبێ کە گوێگر خۆی خەبەرەکە بزانێ. بەڵام لە خەبەرەکەدا وا دیار بێ کە گوێگر ئاگای لێ نییە. بۆ ئەوەی بە هۆی ئەم بایەخ پێنەدانەو پشت گوێ خستنە ووریا بێتەوەو دان بە ناوەرۆکی خەبەرەکە دابنێ. وەکو ئەوەی کە یەکێ لەگەڵ دایکو باوکی خۆی خراپ بێو تۆش پێی بڵێی: «کوڕم ئەمانە دایکو باوکی تۆن». بێگومان کابرا دەزانێ ئەمانە دایکو باوکی ئەون. بەڵام تۆ کە دەیکەیتە خەبەرێك بۆ ئەو وەك ئەوەی لێدێ کە کابرا پێشتر نەیزانیبێ ئەمانە دایکو باوکی ئەون.. کە زانی ئیتر دەبێ بۆیان باش بێ.

٣) بە دووپات کردنەوەی ووشەکە وەکوو: «چیرۆکم خوێندەوە چیرۆك». یا وەکو شیعرە ناودارەکەی نالی کە دەڵێ:

بحمدالله دوچاوی یارم ئۆخەی
بەبێ مەی مەستی بێ مەی مەستی بێ مەی

لـه بوستانی ئێرەمدا گەت نی‌یە وەك
شەمامەی وەك شەمامەی وەك ئەمامەی
کوتی ئـــالی ئەتۆ بمرە ئەمن دێلم
خودداکەی بێ خوداکەی بێ خوداکەی

٤) بە هۆی بەکار هێنانی هەندێ ووشەوە :

أ ـ راناوی ـ خۆ : وەکو « من خۆم چووم . »

ب ـ هەر : کامەران دەڵێ :

بەڵام هەر ئەبێ شـــەنەق دەرکەوێ
کورد لەم هەورازە سەختە سەرکەوێ

جـ ـ قەت : هەردي دەڵێ :

قەت نەدەی ئازاری گیانی مەست و بێدارانی شـەو
خۆت نەخەیتە بەر شەپۆلی ئەشکێ بێ پایانی شەو

د ـ هەرگیز (١) : گۆران دەڵێ :

بەڵام تەبیعەت هەرگیزاو هەرگیز
بێ روناکی‌یە ، بێ بزەی ئازیز

هـ ـ بەدی (٢) : بەدی چوومە بادینان .

لە وەڵامی : « تۆ نەچوویتە بادینان ؟ » .

و ـ بە سوێندخواردن : وەکو ئەم سوێندەی بێ کەس :

---

(١) نابێ ئەوەش لە بیر بکەین کە ووشەی هەرگیز هەمیشـە لە ر
(نەفی) دا دێ .

(٢) (بەدی) هەمیشە تەئکیدە بۆ وەڵامی پرسیارێکی نەفی . . .

بەو خودایەی بێ شەریك و لامەكان و واحیدە
عەشقی تۆ ئەوەنێ لە دلما ئاگری كردۆتەوە
ئاگرێكی وا هەزار ساڵ ئاوی بڕژێنیتە سەر
ئــەت كــڕو كلپەو بلێســەی تا ئەبەد نەكوژێتەوە

* * *

دارشتن

دارشتن ئەو کۆتەیەیە کە راستەو درۆ بە خۆیەوە هەڵناگرێ . چونکە ئەو مانایەی کە تێیدایە هیچ واقیعی دەرەوەی نییە تا بزانین داخۆ لەگەڵی دەگونجێ یا ناگونجێ . وەکو :

مەژی بۆ مردن بمرە بۆ ژیان
چۆن قازانج ئەکەی تا نەکەی زیان

ئەمە نەهێشتن و فەرمان و هاندانی تێدایە ... ئەمانەش چاکەو خراپە هەڵدەگرن واتە دەشێ نەهێشتنێك یا فەرمانێك یا هاندانێك چاك بێ یا خراپ بەڵام ئەمە مانای وا نییە کە راستە یان درۆیە . چاکەو خراپە شتێکەو راستەو درۆ شتێکی ترە .

دارشتن دەکرێتە دوو بەش :

یەکەم : داخوازی - طلبی -

دووەم : بێلە داخوازی - غیرطلبی -

دارشتنی داخوازی ئەوەیە کە داوای شتێکت لێ دەکات . ئەو شتە لە کاتی داواکەدا هێشتا نەبوە . ئەگەر بووبێ و بایێتەوە مانای وابە داخوازییەکە بۆ مانای دروستی خۆی بە کار نەهاتووە . مانایەکی خوازەیی دەگەیەنێ . دارشتنی داخوازی زۆر لق و پۆپی لێ دەبێتەوە ، ئەمانە هەندێکیانن : (فەرمان ، نەهێشتن ، پرسیار ، خۆزی ، بانگ) . کە لە پاشان بە درێژتر باسیان دەکەین .

بەڵام دارشتنی (بێلە داخوازی) ئەوەیە کە هیچ داواو هاندانی تێدا نەبێ . هیچ شتی وابشی تێدا نەبێ کە زووی دابێ و برابێتەوە و مەبەستی پێ شتێکی تر بێ . ئەمەشیان هەندێ جۆری هەیە وەکو :

(عاجباتی و سوێندو هێقی - رجاء -) (١)

• عاجباتی : حەمدی دەڵێ :

بەه بەه چ رۆژێکی نەوە
هەی هەي چ عومرێکی نەوە

عاجباتی ئامرازی خۆی هەیە . ئەمانە کەمێکیانن :

١ - بەه ، بەه !
وەکو شیعرەکەی حەمدی !
٢ - هەی ، هەی

٣ - پەککو : پەککو لەم ئاسمانە شینە !

٤ - تەحا : تەحا لەو حەشامەتە !

٥ - هەیهوو : هەیهوو لەو سەیرانە !

٦ - تواهوو ! : تواهوو ! لە مێژە پەڵەی داوە !

٧ - ئاخ : ئاخ لە دەست چەرخی چەپگەرد !

٨ - حەیف ، مخابن : سەد حەیف‌و مخابن دنیایێم دەمێنێ چەتۆ بە دەستی قیرۆی برینداره .

٩ - دەك : دەك خەجاڵەت بی !

١٠ - ئۆخەی : ئۆخەی ئەمجارەش بە دیداری جگەرگۆشەکەم شاد بووم !

١١ - ها ها : ئەمە زیاتر بۆ سەرکۆنەکردنە :

ها ها کوڕم ئیشی وا چۆن دەکەی !

• سوێند : زۆر جۆرە سوێند هەن ، ئەمانە هەندێکیان :

---

(١) زاناکانی رەوانبێژی ئەم بەشەی دارشتن بە شتێکی بێ بایەخ دەزانن‌و خۆی پێوە خەریك ناکەن . بەڵام ئێمە وامان بە باش زانی بە کورتی باسی خۆی‌و بەشەکانی بکەین .

١ ـ ئایینی : بە خواو پێغەمبەرو قورعان .

٢ ـ نەتەوایەتی و نیشتمانی : بە خاك و نەتەوە

٣ ـ خزمایەتی : بە خزم و کەس و کار .

٤ ـ یادو بیرەوەری : بە گۆری مردووان .

٥ ـ بەرەو روو : ستایشی بەسەری ئەو کەسە یا ئەو جەماعەتەی لـە کەلیان دەدوێ .

٦ ـ مەعنەوی : وەکو برایەتی ، خۆشەویستی !

هیڤی :

هیڤی ئەوەیە داوای شتێ لە یەکێك بکەی یا شتێکی لێ رەچاو بکەی و ئەو شتە لەوانە بێ بێتـە دی . ئەگەر لەوانـە نەبێ بێتـە دی دەبێ بـە خۆزی ـ تمنی ـ . هیڤی خواستن بە هۆی هەندێ ئامراز دەبێ وەکو :

١ ـ هیوا : دلدار دەڵێ :

هیوام بـە تۆیـە ئەی تازە منال
بـەیانی ببیە نموونەی میـــال

٢ ـ تکا : تکایە ئەمرۆ مەچوە سەفەرێ .

٣ ـ تۆخوا : ئەمە ئامرازی هیڤی خواستنەو پارانەوەشی تێدایە :

« تۆخوا ئەگەر سەردانێکی گوندەکەمان ئەکەی ! » . ئەمە پوختەیەکی دارشتنی بێلە داخوازی . ئنجا دارشتنی داخوازی کە ئەم شتانە دەگرێتەوە :

یەکەم : فەرمان (الأمر) . ئەوەیە کە یەکێ لە روانگەی دەسـەلات و گەورەییەوە داوای جێ بە جێ کردنی کارێك لـە یەکێکی لە خۆی بەرەژێرتر بکات . وەکو : دلدار دەڵێ :

پێی ووتم پیرەی سمێڵ کلکەسە
یا تاپۆ بدە یـا بارکەو بـڕۆ

ئەمەش پێی دەگوترێ فەرمانی (دروست ـ حقیقی) جاری وا هەیە فەرمان لە مانای دروستی خۆی دەردەچێ کە داوای بەجێ هێنانی کارێکە لە رووی زەبربەدەستییەوەو مانایەکی تر دەگەیەنێ کە لە رەوتی رستەکەدا دەردەکەوێ ، ئەمەش پێی دەگوترێ فەرمانی (خوازەیی ـ مجازی) . .
ئەمەش هەندێك لەم مەبەستە خوازەییانە :

• پاڕانەوە : ئەو داوایەیە کە بچووك و بێ هێز ، لە گەورەو زەبر بەدەستی دەکات . بێ کەس دەڵێ :

خوایە بمخەیتە جەهەننەم ئەچمە ریزی وەحشیان
جەهەننەمی چی ؟ بێتو وابێ عەینی تیمارخانەیـە

بێ کەس لـە دەست بێزاری خۆیەوە . داوا لــە خوا دەکات بیخاتە دۆزەخەوە . داواکەی بۆتە پاڕانەوە . نەك فەرمان .

• داوا : ئەگەر هەردوولا هاوزێ یـەك بـن . وەکو ئـەوەی تۆ بـە برادەرێکت بڵێی : « هەستە بڕۆ قوتابخانە ! »

• خۆزی : ئــەو کاتـەی داواکراوەکە زۆر ئازیز بێ و هیوای هاتنەدی نەکرێ . « ئەی دەردە مردن ، بەرۆکی ئەم خەڵکە بەردە ! » مردن بێ و بەرۆکی خەڵك بەربدا ؟ ئاواتێکی گەورەیە ، بـەڵام کوا ؟

• هەڕەشـە : ئەوەیە فەرمانە کە هەڕەشــەی تێدابێ وەکو : « ئـەی داگیرکەری ئەگریس ، پێ لەســەر خاکەکەمان هەڵگرە ! ئەم فەرمانـە هەڕەشەو گوڕەشەی تێدایە .

• ئامۆژکاری : ئەحمەد موختار بەگ دەڵێ :

بخوێنن چونکە خوێندن بۆ دیفاعی تیغی دوژمنتان
هەموو ئانو زەمانێ عەینی قەڵغان و سوپەرتانــە

• پەك خستن : ئەوەیە کە فەرمانەکە بۆ تەحەدداو پەك خستنی کوێکر بێ . وەکو : « وەرە رۆژێك لە جێی من کار بکە ! » واتە کاری من بە تۆ راناپەڕێ .
بێ کەس دەڵێ :

گەر ئەتوانی بە دەعیە بفرە بچۆرە ئاسمان

سەرپشك : ئەوەیە فەرمانەکە بۆ ئەوەبێ کوێکر لە دووشت یا پتر یەکێ بۆ خۆی هەڵبژێرێ . (ئەدەب) دەڵێ :

تا چەند بە میهرو ستەم ئەو بیم و ئومێدە !
یا بمکوژە یا رووم بدەیە . خەوف و رجا چەند ؟

(ئەدەب) پارەکەی لە دوو شت کردۆتە سەرپشك - یا ئەوەتە ب یەکجاری بیکوژێ ، یا رووبەکی بداتێ و لایەکی لێ بکاتەوە -
• هاجباتی : دلدار دەڵێ :

بڕۆ ناو ئاپدەو سەیری چە پیرۆز جاوێدانێکە
ئەم فەرمانە بۆ سەرسوڕمانە !
• هاندان : بێ کەس دەڵێ :

لاوانی وەتــەن فیرەتێ بکــەن
دەی هەستن لەخەو وا بە سەرچوو شەو

• بێجگەم لەم مەبەستە خوازەیی‌یانەی سەرەوە . فەرمان زۆر مەبەستو تریش دەکەیەنێ بەڵام ئێمە بەوەندە وازمان هێنا .

جۆرەکانی فەرمان :

فەرمان لە کوردیدا بە دوو جۆر دەبێ :

أ بە هۆی بەکار هێنانی کرداری داخوازی . وەکو کاکەی فەلاح دەڵێ :

ملی ڕێ بگرەو بڕۆ بۆ بەرزی

یا سەرداری یە یا سەرداری یە

« بکرە . بڕۆ » کرداری داخوازین و فەرمانەکەیان پێ کراوە .

ب ـ بە هۆی بەکارهێنانی (با) لەگەل کرداری ڕانەبردووی هیٚنی خواستنەوە . وەکو :

شیرنێ لەیلانێ لەیلانێ

هەسعە با بچینە سەیرانێ

(با بچین) بریتی یە لە (با + کرداری ڕابوردوو)

سەرنج : بێجگە لەم دوو جۆرە فەرمانەی سەرەوە جاری وا هەیە فەرمان دەکەوێتە قالبی کرداری ڕانەبوردوو . ئەمەش ئەوکاتە دەبێ کە ئەوەی فەرمانە کە دەردەکا لەچاو ئەوەی فەرمانە کەدەکا زۆر بەهێز بێ . وەکو ئاغا یەك بەمسکێنەکەی دەڵێ:« بەیانی دەچیتە فلانە دێ ا» وابڕۆ فلانەدێ ....دەبێ هەر بچیت ...

دووەم : نەهێشتن ـ النهی ئەمەش هەر فەرمانە ، بەڵام نەك فەرمانی جێ بەجێ کردنی کارێك بەڵکو فەرمانی نەکردنی کارێك کە کوێکر خەریك بێ یا بە تەمابێ یا لەوانە بێ بیکات . داواکەش دەبێ لەڕووی دەسەڵات و دەست ڕۆیشتنەوە بێ ... بەمەوەش نەهێشتنەکە دەبێ بە نەهێشتنی (دروست) خۆ ئەگەر لەو مەبەستە دەربچێ مەبەستێکی تر بگەیەنێ ئەو حەلە مەبەستەکە دەبێتە خوازەیی .

نەهێشتنی دروست وەکوو :

« کوڕە ، ئەچی بۆ ئەو دەم ئاوە ! »

ئامرازی نەهێشتن :

لە کوردیدا دوو ئامرازی نەهێشتن هەیە :

أ ـ مە . وەکو : کەرە مەمرە بەهارە
کورتانت بۆ دێ لە شارە

ب ـ نە . وەکو : هەردی دەڵێ :
نەکەی خۆت خەیتە بەرتیغێکی دوو ئەبرۆ تا نەکوژراوی .

سەرنج : ئەوەی شایەنی گوتنە ئامرازی (نە) لە کرمانجی خواروو نەهێشتنێکی توندوتیژ دەگەیەنێ و لە (مە) بەهێزترە ، لە کرمانجی سەروودا کتومت جێگەی (مە) دەگرێتەوە . وەکو : نەکە ، نەچە .

ئەمە وا ، ئنجا نەهێشتنی خوازەیی . ئەویش ئەوەیە کە رستەکە مانای خۆی دەربچێ و مانایەکی تر بگەیەنێ کە لە رەوتی رستە دەردەکەوێ . ئەم مانا خوازەییەش بۆ زۆر مەبەست دەبێ ئەمانە هەندێکیانن :

• پارانەوە . مەلای گزیی دەڵێ :
ئەم زولمە قبوڵ نەکەی خودایە
ئەسلا ئەمەلم بە کەس نەمایە

هەرچەندە ئەم رستەیە نەهێشتنە ، بەڵام نەهێشتنەکە خورتی و ز تێدا نییە ، بەڵکو بۆتە پارانەوە ، بەڵام پارانەوەیەکی زۆرە چونە ئامرازی (نە ـ نەکەی) تێدایە کە نیشانەی توندوتیژییە . بەکارە ئەم ئامرازەش رادەی زۆری زولمەکە پیشان دەدا

• ـ تکا : بێکەس دەڵێ :

باسی مەحزوونیو کەساسی خۆت مەکە ، تۆخوا وەتەن !
چونکە بەو باسە برینو زامەکەم دەکولێتەوە

ئەمە تکایەکە - بێ کەس - لە نیشتمانی دەکات ، نەك نەهێشتنی بێ . بۆیەش تکای لێ دەکا چونکە باسەکە برینی کۆنی دەکولێنێتەوە . جاداخۆ نیشتمان بە گوێی دەکا ؟ لە باس کردنی کەساسی خۆی دەوەستێ ؟

• ئامۆژگاری : پەندەکە دەڵێ : « مەڕوانە سەری تاسی ،
بڕوانە بەختی خاسی » .

دڵـــدار دەڵێ :

ووتی ئەوجا بەسە نەفام	گوێت لێ بێ ڕێوی بۆت بڵێ
وەختێ شتێکت کرتە دەم	گەر دەبێ گۆرانی مەڵێ

• هەڕەشە : دڵدار دەڵێ :

کوێخاکە ووتی : سەلامەت نەبی
وەکوێرایی چاو ، . . وەملی شکاو .

• نائومێدی : مەلای کۆیی دەڵێ :

سووری موو زەردەی چاوشین نەکەی بە ئومێدی بێ
ئەوەل بە قوەتی خۆت دوەم بە هەونی ڕەبی

بۆ ئەوەیەتی کوێکر بە تەواوەتی لە سووری موزەردی چاوشین - (ئینگلیز) بێ ئومێد بێ کە هیچ خێری لە نێوچەوانیدا نی یە و لە زەرەر بەولاوە قازانجی کەلانی لێ ڕەچاو ناکرێ .

دڵدانەوە : وەکو : « کوێ مەدەرێ »

سێیەم : پرسیار (الاستفهام)

پرسیار ئەوەیە کە داوای زانینی شتێك بکەی پێشتر نەتزانیبێ ، نەیزانی ، بۆ ئەوەی تۆش ئاگاداری بیت . وەکو : « یەکەم رۆژنامەی کوردی ناوی چی بوو ؟ » ئەمە ئەگەر تۆ شتەکە نەزانیو بتەوێ بیزانی ئەمەش مانای دروستی پرسیارە . وەکو ئەمە هەیە ئەوەش هەیە کا مەبەست لە رستەی پرسیاری زانینی شتەکە نەبێ بەڵکو مەبەست کەیاندنی مانایەکی تر بێ کە لە رەوتی رستەکەدا دەردەکەوێ . ئەمەش پێی دەگوترێ مانای خوازەیی - مجازی - .

ئەو شتەش کە دەتەوێ بیزانی ، واتە پرسیاری دەرهەق بکەی سێ جۆرە :

١ - یا وا دەبێ کە پرسیار دەکەی مەبەستت ئەوە بێ پێوەندی نێوان دوو شت بزانی . ئاخۆ ئەو پەیوەندیە هەیە یان نییە . بۆیە وەڵامەکەی یان (بەڵێ - ئا) دەبێ ، یان (نەخێر - نا)

کە دەپرسی : ئایا زێڕ ژەنگ هەڵدێنێ ؟ مەبەستت ئەوەیە بزانێ پەیوەندی لە نێوان زێڕو ژەنگدا هەیە یان نییە . چونکە دوودڵیت و بە تەواوی نازانی داخۆ ئەم پەیوەندیە هەیە . جا ئەگەر پەیوەندیەکا هەبێ وەڵامەکە وا دێتەوە : « بەڵێ - ئا - زێڕ ژەنگ هەڵدێنێ . » خۆ ئەگەر پەیوەندیەکە نەبێ - کە لێرەدا ئەمەیان راستە - وەڵامەکی بەم جۆرە دەبێ : « نەخێر - زێڕ ژەنگ هەڵناهێنێ . »

ئەم جۆرە پرسیارە بە هۆی ئەم ئامرازانەوە دەبێ :

أ - ئایا : ئایا بەهاران باران دەبارێ ؟

ب- ئەرێ (١) ئەرێ دوێنێ هاتیتە سەیران ؟

ج- چما : « چما تۆ چوو بووی بۆ بادینان ؟

وەکو بەهۆی ئەم ئامرازانە دەبێ . بەبێ ئامرازیش دەبێ . وەکو : سوارەکانت دی ؟ لێرەدا ئەگەر بە نووسین بێ بەهۆی نیشانەی پرسیارەوە دەزانین کە پرسیارەو خەبەر نی یە . ئەگەر بە قسەش بێ بەهۆی پەردەو ئاوازی دەنگەوە دەزانین کە خەبەر نی یەو پرسیارە

هەر لەبارەی ئەم جۆرە پرسیارەوە کە - بەڵێ - و - نەخێر - هەڵدەگرێ ، دوو جۆرمان هەیە :

أ - پرسیاری نەفی : ئەوەیە پرسیارە نەفی تێدابێ . وەکو : (کتێبەکەت نەخوێندەوە ؟) لێرەدا کە کتێبەکەت نەخوێندبێتەوە دەڵێی (نە - نەخێر -) . بەڵام ئەگەر خوێندبێتەوە وەڵامەکە بەهۆی (با) یا (بەڵێ) دێ : با خوێندمەوە .) بەڵێ خوێندمەوە .)

ب- پرسیاری بوون : ئەوەیە پرسیارەکە نەفی تێدانەبێ . وەکو :

ئایا کوێستان ڤێنکە ؟

٢ - یا وا دەبێ پرسیارەکە سەرپشکی تێدابێ . واتە دووشت یا زیاترت بداتێ بۆ ئەوەی لەمانە وەڵامە راستەکە هەڵبژێری .

لێرەدا پرسیارکەر وە نەبێ هەر هیچ لە مەسەلە کە نەزانێ . با دەزانێ بەڵام زانینەکەی لە چوارچێوەیەك دایە . وەکو : « تۆ هاتی یا برات؟ » لێرەدا تۆ دەزانی یا واتێدەگەی کە دەزانی هاتنەکە بووە لە نێوان دوو کەس دایە (تۆ - برات) بەڵام نازانی لەم دووانە کامەیانە هاتووە .

---

(١) ئامرازی (ئەرێ) ئەگەر لەگەل کرداری رانەبردوو بێ دەبێتە پرس پێ کردن : ئەرێ دێی بچینە بازاڕی وانێ ؟ ، خۆ ئەگەر لەگەل کرداری رابووردوو بێ دەبێتە جێگەی گومان : ئەرێ هاتی ؟

وەڵامەکەش دیارە ، ئەگەر هاتنەکەی بووبێ و لە نێو ئەو دووکەسەدا بێ دەڵێ : « من هاتم . » یا « برام هات . » یا « هەردووکمان هاتین ، خۆ ئەگەر هاتنەکە نەبووبێ و هەر لـە بنجدا سـەرچیخ چووبێ ئـەوا وەڵامەکە وا دەکەوێتەوە « کەسمان نەهاتین » یا « نەمن هاتم ، نەبرام» یا بە هـەر جۆرێکی تر کە هاتنەکە لە هەردوولا دوور بخاتەوە . یـا وەکو نـالی دەڵێ :

ئایا بـە جەمع و دایرەیە دەوری کانی بـا
یـاخۆ بوە بە تەفرەقەیی شـۆرشی نەشـوور

٣ ـ یا وا دەبێ کە پرسیارکەر لایەنێکی شتە پرسراوەکە ئەزانێ و بیەوێ بیزانێ . لێرەدا پەنا دەباتە بەر ئامرازێکی پرسیار کە داوای رونکردنەوەی ئەو لایەنە نەزانراوەی پێ لە کوێکز ئەکات ، وەکو : « کۆماری مەهاباد کەی دامەزرا ؟ » لێرەدا دەیەوێ ئەو کاتە بزانێ کە کۆمارەکەی تیـدا دامەزراوە . ئامرازی پرسیاریش زۆرن پاشان باسی هەندێکیان دەکەین .

شێوەی پرسیار :

لە کوردیدا ، بە شێوەیەکی گشتی بە دوو جۆری پرسیار دەکرێ :

١ ـ بەبێ ئامراز : ئەوەیە کە رستەی پرسیاری هیچ ئامرازی تێدا نەبێ وەکو : « ئەوزاد چۆنە هەورامان ؟ » لێـرەدا ـ وەکو باسـمان کرد ـ ئەگەر بە نووسین بوو بـە هۆی نیشانەی پرسیارەوە دەزانین پرسـیارە . ئەگەر قـسەش بوو بە هۆی پەردەو تەبەقەی دەنگەوە .

٢ ـ بـە ئامراز : ئەو پرسیارەیە کە بەهۆی ئامرازێکەوە داوای زانینی رووبەکی مەسەلەکە بکات . ئامرازی پرسـیار لـە کوردیدا زۆرن .

• ئایا : ئەمەش بۆ ساغ کردنەوەی بوون و نەبوونی پەیوەندی نێوان دوو شتە . وەکو

« ئایا ئەوزاد چۆتە کوێستان ؟ »

لەم جۆرە پرسیارەدا دەشێ ئامرازەکە فڕێ بدرێ و بەهۆی پەردەی دەنگەوە پرسیارەکە بکەیەنرێ . وەکو ئەوە دەبێ کە - ئایا - لابرێ ئەوەش دەبێ کە - ئایا - بۆ تەئکید بخرێتە پێش ئامرازەکانی دی . وەکو :

(ئایا چەند کارکەمان دروست کردوە ؟)

(ئایا مامۆستا لەکوێیە ؟)

- ئایا - لەم دوو رستەیەدا کەوتە پێش (چەند ، لە کوێیە) بۆ جەخت و پێداکرتن .

• کێ : بۆ کەسێکە دیلان دەڵێ :

ئاخ کێ بێ بانگ و هاوارو پەیام
بگەیەنێتە گوێ کۆڕی خەیام

• کەی (کەنگی ، کەنگێنێ) : بۆ کاتە . سالم دەڵێ :

خۆزگە دەمزانی لەتارانا نەجاتم کەی دەبێ
کۆیی یارە مەشهەدم یا مدفنم هەر رەی دەبێ

• کوا (کا ، کوانێ ، کانی) : بۆ شوێنە : گۆران دەڵێ :

کوانێ زوڵفی ڕەش
کولمی ئاڵ و گەش
کوا هەیکەلی جەمال
کوا حوسنی بێ میسال

• کام (کیهە ، کیهان ، کیژان) بۆ هەڵبژاردنە . گۆران دەڵێ :

کام بەرزی جوانە، وەك بەرزی بالآی ؟
کام تیشك ئەداتە تیشکی نیو نیگای ؟
کام تاسە ؟ کام مەیل ؟ کام چاوەنواڕی ؟
ئەلیــــماوی یە، وەك هی دلداری ؟

• بۆ (لۆ ، بۆچ ، بۆچی ، لەبەرچی ، قەی) . بۆ هۆو سەبارەتە . دیلان دەڵێ :

ئەگینا شەراب لە مامۆستای ساف
بۆ ئەگەیشتە ئەوپەڕ قولەی قاف ؟

• چۆن (کوو چلۆن ، چەوا) بۆ بارو دۆخە . (چـۆن گەیشــتیتە کوێــستان ؟

• چەند (چقا) بۆ ئەندازەیە . چ پێوان بێ چ کێشـان بێ چ ژمارە . بێ کەس دەڵێ :

توخوا پێم بڵێ چەنـد جوانانت دی ؟
چەند جووتە یاری دەست لەملانت دی ؟

• چ (چی) . بۆ شتە . بێ کەس دەڵێ :

دوچاری چی‌بووی وا پەشۆکاری ؟
لەبەرچی پەستەو ماتو داماوی ؟

• لە کوێ‌یە : بۆ جێگایە . دیلان دەڵێ :

لە کوێ‌یە شەراب ؟ لە کوێ‌یە شەراب ؟
بۆ لە ئێمە بوو بە ڕێچکەی ســەراب ؟

• ئەرێ : لــەگەڵ کرداری ڕابردوو بۆ گرمانو دوودلی‌یـە . وەکو : (ئەرێ چووی بۆ ســەیرانێ ؟) لەگەڵ کرداری ڕانەبردوو بۆ پرس‌و ڕاوەرگرتنە . وەکو « ئەرێ ئەو کتێبانە ناخوێنیتەوە ؟ »

• چما : ئەم ئامرازە بۆ ئەوە بەکاردێ کە تۆ بە جۆرێك لە شتێك کە پشتبینیت،و پاشان بەجۆرێکی تر بکەویتەوە،و گومانت هەبێ کە تێ کەیشتنەکەت راست نەبووە . وەکو : « چما ئازاد نەچوە قوتابخانە ؟ »

• ئەدی : ئەمە جۆرە پێداکرتنێکە . بۆ ئەو مەبەستەی کە دەشێ کوێکر لێی پەشیمان بوویێتەوە . « ئەدی نەتخوێندەوە ؟ لێرەدا دەبێ پرسیارەکە هەر - نەفی - بێ .

مەبەستی خوازەیی :

بێجگە لە مەبەستی دروستی پرسیار کە داوای زانینی شتێکە دەشێ پرسیارەکە لەم مانا دروستەی خۆی دەربچێ و مانایەکی خوازەیی بگەیەنێ کە لە رستەکەدا دەردەکەوێ . ئەمەش هەندێ لەو مەبەستە خوازەیییانە:

• نکوولی : بۆ نکوولی کردنە . وەکو نالی دەڵێ :

شیعری خەڵکی کەی دەگاتە شیعری من بۆ نازکی ؟
کەی لە دیقەتدا پەتك دەعوا لەگەڵ هەودا دەکا ؟

واتە شیعری خەڵك لە نازکیدا ناگاتە شیعری نالی ، هەروەکو چۆن پەت لە باریکیدا ناگاتە تاڵ - داوەدەزی - نەفی . گۆران دەڵێ :

کام تاسە ؟ کام مەیل ؟ کام چاوەنواڕی ؟
تەلیسماوییە ؟ وەك هی دڵداری ؟

واتە هیچ تاسەو مەیلو چاوەنواڕییەك وەك هی دڵداری تەلیسماوی نییە .

بۆ چەسپاندنی مەبەستەکە . نالی دەڵێ :

وا زەنی مەبە روخسارەی تۆ غائیبە قوربان
بنواڕە ، چلۆن چەسپە لە نێودیدەیی تەڕما .

(چلۆن چەسپە) واتە زۆر باش چەسپە .

• بەردەوامی ناخۆشی‌یە . تایەر بەگ دەڵێ :

تابەکەی قوربان بناڵم من بە ئێش‌و دەردەوە ؟

دەس بە ئەژنۆ قوڕ بەسەر دایم بە ڕەنگی زەردەوە

واتە زۆر لە مێژە من بە دەست ئێش‌و دەردەوە دەناڵم‌و ئەم ناڵینەشم هەر بەردەوامە . دەبا بەس بێ !

• گەورەیی : سالم دەڵێ :

چوومە سەر زیانەتی مەلا بەکری مالی جەناب

چ بڵێم خەڵکینە ؟ بۆم نایەتە بەر مەددی حیساب ؟

چ بڵێم ؟ واتە هەرچی بڵێم هەر کەمە . زیانەتەکە لەوە گەورەترە بە گۆتەی من باس بکرێ‌و بێتە حیساو .

• سووبوونەوە . مەلا محمدی کۆیی دەڵێ :

وا وەژیر کەوتوون بەبێ دەسەڵات

ڕەببی ئەو تەومە بۆچی وای بەسەهات ؟

مەبەستی ئەوە نی‌یە هۆی بەسەرهاتەکەی بزانێ . بەڵکو دەیەوێ کوڵ و کەسەرو سووبوونەوەی خۆی بەم پرسیارە دەرببڕێ .

• هاجیانی . وەکو « ئازاد . چۆن بوو نەهاتبووی ؟ ! »

مەبەست سەرسامی یەکەیە

• سەرکۆنەو ئامۆژکاری . حاجی دەڵێ :

بۆچی فەرموویە نبی ئەمین

أطلبوا العلم ولو بالصين ؟

واتە پێغەمبەر وای فەرمووە ئێوەش دەبێ وا بکەن و لەو فەرموودەیە لانەدەن .

چوارەم : خۆزی (التمني) ، داوای هاتنە دی یا کردنی شتێکی ئازیزو

خۆشەویستە کە ڕووەکەی لەوانە نەبێ بێتە دی . ئەگەر لەوانە بێ بێتە دی یا تەگەر بڕوای وابێ دێتەدی لە خۆزی دەشۆرێ و دەبێتە هیڤی - کە باسمان کرد - خۆزیش دوو جۆرە :

١ - یا ئەوەتە خۆزی بە شتێك دەخوازێ کە ڕابردووەو تازە تەناو تەت ناگەڕێتەوە . وەکو بریا دوێنێ بچوومایە مالی مامم .) تازە دوێنێ ڕابردوو ناگەڕێتەوە . هەرگیز ناتوانێ لەم دوێنێیەدا بچێتە مالی مامت . بۆیە ئەمە دەبێتە خۆزی .

٢ - یا ئەوەتە خۆزی بە شتێکی ڕانەبردوو بخوازێ کە ئەستەم بێ بێتە دی . وەکو : « وای دەنا سەفەرێکی سەر مانگم بکردایە ! » ئەم خۆزییە حالی حازر ئەستەمە بۆ تۆ بۆیە تەت نایەتە دی .

ئامرازەکانی خۆزی :

خۆزی خواستن بە هۆی گەلێك ئامرازەوە دەبێ . ئەمانە هەندێکیانن :

• خۆزگە (١) (خۆز یا ، خۆزی ، خازل) وەکو :

خۆزگە ئەمزانی تۆ بۆ

وا خۆت ئەکەی ڕەنجەڕۆ

• بریا (٢) (بریا بە بریایێ خوای) . وەکو :

بریا هەر نەمدیبای دیتم ئەمناسیبای

• کاشکێ (کیشکا) . سالم دەڵێ :

ئەمڕۆ بۆتۆ خالی ئەم خەلکە نموونەی مەحشەرە

کاشکی دەتدی لە تابوتا جەمیعی مەزدومان

---

(١) کورد دەڵێ : داری خۆزگەی بێ بەرە

(٢) کورد دەڵێ : (بریا) یان چاند شین نەبوو

پێنجەم : بانگ (النداء) . ئەوەیە کە قسەکەر یا گوێگر بکات ، وا داوای لێ بکات هوشیار بێتەوەو بچێتە لای . وەکو « هۆ مام جەرتیار وەختێ لام دانیشە » . ئەمەش مانای دروستی بانگە . خۆ ئەگەر بانگە بۆ ئەو مانا دروستەیە نەبێ بەڵکو بۆ مەبەستی تر بێ کە لە رستەکە دەردەکەوێ ئەو حەلە دەبێتە مەبەستی خوازەیی ... لە مەولا نەختێ باسی دەکەین لە کوردیدا بانگ کردن بە دوو جۆر دەبێ :

١ ـ بەبێ ئامراز . وەکو : هێمن دەڵێ :

وەرە مەیگێڕ ئەوشۆ خەمی دل کەم کەم

لوزەوم پەردە سەرێ نامەوێ جورعەیێ کەم کەم !

لەم جۆرە بانگەدا تەنیا بە گۆڕانی پەردەو ئاوازی دەنگەوە بانگە دەردەکەوێ .

٢ ـ بە ئامراز . ئەمەش وا دەبێ کە ئامرازێك بۆ بانگ کردنەکە کار بێنێ . وەکو سەلام دەڵێ :

ئەی مەلەکەوە بۆچی داماوی ؟

بۆچی وا کەوەو شین هەڵگەڕاوی ؟

ئەو ئامرازانەش دەکرێنە دوو جۆر ، بە پێی شوێنیان لە رستەوە .

أ ـ ئەو ئامرازانەی لە پێش بانگکراوەوە دێن . ئەمانەش هەندێکیانن

• ئەی : بێکەس دەڵێ :

ئەی وەتەن مەفتوونی تۆمو شێوەتم بیرکەوتەوە

وەختێ بەندیی‌و ئەسارەت پێ بە بەندو کۆتەوە

• هۆ : دلدار دەڵێ :

سەلامو مەلیك ، هۆ کاکەی ئاودێر

مەلیکەی سەلام پیادەی تەنیا

هۆ هۆ . (ئەمە بۆ دوورە) . (هۆ هۆ مام هۆمەر !)

٢ ـ ئەو ئامرازانەی دەبنە پاشگری بانگکراوەکە . ئەمانەش هەندێکیانن

(ا) بەزۆری بۆ ناوی تاکی نێرینە بە کار دێ . وەکوو زێوەر دەڵێ

مامە هۆمەر سەد شوکر تۆ قوەت و جاهت هەیە

هەر لە دێیەك چەند ڕەزو هەردو بەراویشت هەیە

بێکەس دەڵێ :

کوردە تاکەی بێخەبەر بی　　　نوستنت بێ عارییە

(ێ) . بۆ ناوی تاکی مێیینە بە کاردێ وەکو :

کچێ هەستە بچۆ قوتابخانە

یا وەکوو : (پوورێ ، ژنێ ، حورمێ ، کەورێ)

(ینە) لە گەڵ ناوی کۆ بەکاردێ وەکوو زۆربەی هەرە زۆری

حەیرانەی کوردی بەم شێوە دەست پێ دەکات « براینە ، برادەرینە ! »

سەرنج : جاری وا دەبێ بۆ جەخت و تەنکید دوو ئامرازی بانگ

پێکەوە دێن یا یەکێ لە وانەی لەپێش بانگکراوەکە دێن و یەکێ لە

وانەی دەبنە پاشگر وەکو زێوەر دەڵێ :

ئەی کوردینە ئەی هەردینە

با دەس لە ناو دەست کەین هەموو

هەبەستی خوازەیی

گوتمان مەبەستی دروست لە بانگ کردن ئەوەیە

یەکێ داوای هوشیار بوونەوەو هاتنی گوێگر بکات بۆ لای بەڵام زۆر

زۆر جاری وا هەیە ئەم (ە) یە درێژ دەبێتەوەو دەبێتە « ا »

وەکوو « بێکەسا » « لیما » « سالما »

جار وادەبێ کە بانگ لەم مانا دروستە دەشۆرێ و ماناو مەبەستێکی
دەگەیەنێ ، یا قسەکەر مەبەستی پێ مانایەکی ترە کە لە رستەکەدا دەر
ئەویش دەگوترێ بانگی خوازەیی .
ئەمەش هەندێ لەو مەبەستە خوازەیی یانەی بانگ :
• دڵ لێ سەندن : وەکو : کوڕینە دەستی خۆتان بوەشێنن ! »
• هاندان . وەکو : بێ کەس دەڵێ .
سەدەی بیستەمە کوردە غیرەتێ   لە خەو راپەرە هەولی هیمەتێ
• شین . وەکو : سەلام دەڵێ :
گوڵیل و شینە ئیشم بەزۆرە   رۆڵە رۆ رۆڵە
دەستە ئەژنۆ بووم بووم یەکۆتەرە   لەم دەشتە چۆڵە .
• داخ و خەفەت . کاکەی فەلاح دەڵێ :
ئەی دڵ وەکو من بناڵە
بگری بۆ ئەو چوار منداڵە
• سەرکۆنە : مەلای کۆیی دەڵێ :
ئەی کوردی نەفامی خانە ویران
وەی عەبدی زەلیلی شێخ و پیران .
• وە بیرهێنانەوە . کامران دەڵێ :
دایە تۆ منت بۆ پەروەردە کرد
بۆ خۆشی خۆت بوو یا بۆ گەلی کورد .

پوختەی بەشی یەکەم چەند سەرنجێک :

پوختەی ئەم بەشە ئەوەیە کە هەر نووسەرێک شێوازی تایبەتی
هەیە لە نووسیندا ، وە هەموو شێوازێکیش یا دەکەوێتە تالبی خا

بە داڕشتن دەردەبڕێ . خەبەر ئەوەیە ڕاستو درۆ هەڵبگرێ . داڕشتن ئەوەیە ڕاستو درۆ هەڵنەگرێ . داڕشتن دووجۆرە : داخوازیو ناداخوازی . داخوازییەکە پێنج بەش دەکرێتەوە « فەرمان ، نەهێشتن ، پرسیار ، خۆزی ، بانگ » . هەریەکە لەمانەش مانایەکی دروستو چەند مانایەکی خوازەیی هەیە کە لە ڕستەکەدا دەردەکەوێ .

پەیوەندی خەبەرو داڕشتن :

زۆر جار وادەبێ هەریەکە لە خەبەرو داڕشتن لە مانای دروستی خۆیان دەردەچن و لە باتی یەکتر بەکاردێنو مەبەستی یەکتر دەگەیەنن . واتە جاری وا هەیە خەبەرێك مانایەکی داڕشتنی تێدایە و جاری واش هەیە داڕشتنێك خەبەرێك دەگەیەنێ .

• جاری وا هەیە ڕستەیەك خەبەرەو داڕشتن دەگەیەنێ . وەکو (مادام دەخوێنی سەرکەوی !) واتە « بخوێنە تا سەردەکەوی . » جاری وا هەیە داڕشتنەکە فەرمانێکی تێدا بێو فەرمانەکە زۆر توند بێو بخرێتە قالبی خەبەرەوە . وەکو ئاغایەك بە کرمانجێك بڵێ : « بەیانی دەچێتە بازاڕ » واتە دەبێ بچێت .

• یا وا دەبێ خەبەرەکە فەرمانێکی تێدا بێ بەرامبەر بە کابرایەکی گەورەو قسەکەر بۆ ڕیزو ئیحترام خۆی لە شێوەی فەرمان ـ داڕشتن - دور بخاتەوەو بیخاتە قالبی خەبەرەوە . وەکو :

(جەنابت کتێبەکەت ئەدی) لەباتی (کتێبەکە بیبە !) یا وادەبێ قسەکەر مەبەستی هوشیار کردنەوەی گوێگر بێو خۆی لە داڕشتن درو بخاتەوەو بە خەبەرێك هوشیاری بکاتەوە . ئەمەش نەزاکەتی تێدایە . وەکو مامۆستا بە قوتابییەکانی بڵێ :

(قوتابی ژیر کەمتەرخەمی ناکات) نەبانی ز کەمتەرخەمی مەکە

• هەندێ جار وادەبێ خەبەر دەکەوێتە قالبی داڕشتنەوە .

وەکو . (بخوێنە وەختیەتی !) واتە ئەم کاتە کاتی خوێندنە !)

• بەم جۆرە خەبەرو داڕشتن زۆر جار لـــە جێگەی یەکترو کەیاند

مەبەستی یەکتر بەکاردێن . ،

بەشی [illegible]

شی کردنەوەی رستە

لە زمانی کوردیدا هەر رستەیەکی دەیگری لە کۆمەڵە ووشەیەك پێك دێت . لە بکەرو کرداری تەواوکەرو ئامراز پێك دێت. جا لێرەدا ئێمە وەکو ڕێزمانئووسێك لە شی کردەوەی رستە نادوێین ، بەڵکو لەم سووچەوە باس دەکەین کە پەیوەندی بە رەوانبێژی رستەکەوە هەیە .
بۆ ئەمەش ئێمە چەند باسێکمان دێتە پێش کە بەپێی دەرفەتو توانا لێیان دەدوێین . ئەمەش هەندێك لەو باسانەی کە بە پێویستی دەزانین لێیان بدوێین . (ناوهێنان - جا هی بکەر بێ یا کردار - لابردن - جا لابردنی بکەر بێ یا کردار - پاشوپێش کردن ، تایبەتی ٠٠)

یەکەم : ناوهێنان

ناوهێنانی بکەر : زۆر جاری وا هەیە رستەیەك پێویستی بە ناوبردنی بکەر نییە بەڵام قسەکەر لەگەڵ ئەمەشدا ناوی هەردێنێ . ئەم ناوهێنانە خزمەتی مەبەستێکی قسەکەر دەکات کە دەیەوێ بیهێنێتە دی . ئەمەش هەندێ لەو مەبەستانە :

• بۆ جەختکردن لەسەر بکەرەکە . وەکو :
(هەر ئەو بوو هات . هەر ئەو بوو ئیشەکەی رایی کرد ، هەر ئەو بوو ئێمەی لە تەنگانەدا رزگار کرد .
یێ کەس دەڵێ : تۆ چیت من کوردم ئەتەوەی کوردم
• بۆ درێژەدان بە قسەکە تا گوێگر گوێ رابێڵێ . جا ئەمەش چ لەبەر

بابەبەرزی، گوێگر بێ ، ... لەپاش خۆشەویستی

پ / ئەمە چی‌یە بە دەستەوە ؟ و / ئەمە کتێبە .

لە وەڵامدا ئەوەندە بەس بوو کە بڵێی (کتێبە) بەڵام کە ناوی بکارت هێناو گوتت (ئەمە ...) بۆ ئەوەتە درێژە بە قسەکە بدەی . بۆی هەیە زیاتریش درێژە بە قسەکە بدەی و قسەی تری بە دەمەوە بکەی ، بۆ ئەوەی قسەکەر پرسیاری ئەو شتانەی لێ کردبێ ، یا بە تەمابێ تۆ شتی وای بۆ روون بکەیتەوە . وەکو لە وەڵامی پرسیارەکەی پێشوودا بڵێی « ئەمە کتێبە کە بێ ئیش بووم دەیخوێنمەوە . »

• بۆ پێشاندانی گەورەیی بکەر . وەکو :

پ / ئەرێ ئازاد هاتەوە ؟

و / بەڵێ ، ئەو بلیمەتە هاتەوە .

لە راستی‌دا ئەوەندە بەس بوو بڵێی « بەڵێ . یا » بەڵێ ، هاتەوە بەڵام کە گوتت « بەڵێ ئەو بلیمەتە هاتەوە ! » تۆ بۆ پێ هەڵکوتنی ئازاد راناوەکەت هێنا (ئەو) وەسیفەتێکی باشیشت دایە پاڵ ، بێ ئەوەی لە پرسیارەکە داوای روونکردنەوەی ئەم لایەنەت لێ کرابێ ، تۆ لە خۆتەوە وادەکەی ، کەوا دەکەی بۆ ئەوەتە بلیمەتی و گەورەیی ئازا بە گوێگر بگەیەنی .

• بۆ پێشاندانی سووکی بکەر ، ئەوەش هەر وەکو ئەوەی پێشوو وایە بەڵام لە باتی سیفەتێکی بەرز و باش ، سیفەتێکی بەد و خراپ دەداتە پاڵ بکەری ناو هاتوو . وەکو :

پ / ئەرێ رەمو یان دایە دادگا ؟

و / بەڵێ رەمزی کەتنکەریان دایە دادگا .

جگە لەوەی کە ئەوەندە بەس بوو بڵێ (بەڵێ) . یا (بەڵێ دایـ

دادگا) . ناوی رەمزی هێناو سیفەتێکی بەدیهی دایە پاڵ کە کەتنکردنە .. دەتوانێ لەوەش زیاتر بدا بە دەمیەوەو حوکمەکەشی باس بکا « .. بیست ساڵیان هاوێشتە ژووری) . ئەم زیادە رۆیشتنەش بۆ ئەوەیە کە ئەنجامی کەتنەکەی دەربخا .

• بۆ سەرسامی . ئەگەر کارو کردەوەیەکی وا درابێتە پاڵ بکەر کە جێگەی سەرسامی بێ . وەکو :

پ / ئایا راستە ئازاد شێرێکی کوشتوە ؟

و / بەڵێ راستە ئازاد کوشتوویە .

یا / بەڵێ ئازاد خۆی کوشتوویە .

• بۆ ئەوەی قسەکەر ماوەی پاشەکشەی لەبەردەمدا نەمێنێتەوە . ئەوەش بە تایبەتی لە دادگاو تۆمارگاو شـــایەدو گەواهی‌و باسی یاساییدا دەبێ . وەکو ئەوەی کە دادوەر لە شایەتی پرسی :

تۆ دیت چەتۆ هەلۆی کوشت ؟

دەبێ بڵێ : « بەڵێ دیم چەتۆ هەلۆی کوشت . »

واتە دەبێ ناوی (چەتۆ) بێنێ‌و تۆمار بکرێ . ئەگەر شـایەدەکە ناوی نەمێنێ‌و هەر بەوەندە وازبێنێ بڵێ کوشتی . (یا بەڵێ هەلۆی کوشت.) پاشان دەتوانێ پاشگەز بێتەوەو بڵێ مەبەستم چەتۆ نەبووە ، سەگ بووە.. بەڵام کە ناوەکەی هێنا ئیدی دەرفەتی پەشیمان بوونەوەو پاشگەزبوونەوەی نـامێنێ .

ناوهێنانی کردار :

مەبەست لە کردار ، هەر تەنیا کردار نی‌یە بەڵکو کردارو پێوەندەکانی کردارە . کە لـە فارسی گوزارەی پێدەڵێن .. کرداریش وەکو بکـەر ،

زۆر جار وادەبێ کە رستەکە پێویستی بە ناوهێنانی نی‌یە بەڵام لەگ ئەمەشدا قسەکەر ناوی هەر دێنێ. کە ناویشی دێنێ مەبەستێکی پێ‌یە ئەمەش هەندێ لەو مەبەستانە.

• بۆ پێشاندانی کەمزانی گوێگر. وەکو:

پ / کێ بەڕێوەبەری گۆڤاری گەلاوێژ بوو؟

و / سەجادی بەڕێوەبەری گەلاوێژ بوو.

لە راستی‌دا ئەوەندە بەس بوو بڵێ - سەجادی - بەڵام کە کردا دووپات کردەوەو ناوی هێنا. بۆ ئەوەی بوو کەمزانی گوێگر پێشان بدا جاری وا هەیە لە کاتی وەڵام دانەوەدا بۆ سووکی‌و ریزکردنێک بە پرسیارەکەرەکەدا. لە پاش وەڵام دانەوەی تاواوی پرسیارەکەو هێنانی کردار، هەمان پرسیار دووپات دەکاتەوە، وەك ئەوەی بە چا خاوەنەکەی دابداتەوە وایە دەڵێ:

« سەجادی بەڕێوەبەری گەلاوێژ بوو. کێ بەڕێوەبەری گەلاوێژ بوو

• ئەوەك گوێگر بە تەواوەتی لە مەبەستی قسەکەر نەکات.

دووەم : لابردن

زۆر جار وادەبێ کە لە کاتی نووسین و ئاخاوتندا جێگایەك پێویستە بە ناوبردنی بکەر یا کردار یا تەواوکەر بێ بەڵام نووسەر بە ئەنقەست لای‌دەباو ناوی ناهێنێ. چونکە ماناکە لە رستەکەوە دیارەو ناوبردنی زیادە دەزانێ. واتە بەهۆی ئەو وشانەی کە دەکوترێن مانای وشە نەبێژراوەکانیش دەردەکەوێ و ئیتر پێویست بە کوتنی ئەوان ناکات لێرەدا مەرجە بێ ناوبردنی ئەو شتانەش کە لادەبرێن ماناکە هەر دەربکەوێ ئەگەر دەرنەکەوێ دەبێتە مەیلو مەتەل.

لابردنی بکەر : کەبکەر لە رستەدا دەبرێ ، بۆ مەبەستی تایبەتی یە.

ئەمەش هەندێ لەو مەبەستانەن :

• بۆ ئەوەی بکەر لە تام و بۆ نەکەوێ ، چونکە هەندێ شت هەیە ناوی زۆر بێ خێری نامێنێ وەکو : (ئەوەی چاکە بکا دێتەوە رێی) دەبوا بڵێ ئەوەی چاکە بکا ـ چاکەکە ـ دێتەوە رێی .) بەڵام بکەرەکەی لابرد کە ووشەی (چاکەکە) یە بۆ ئەوەی تامی نەبڕێ .

• ئەگەر دەرفەت کە تەنگ بێ و ماوەی درێژەپێدان نەبێ یا قسەکەر خۆی حەز نەکا درێژەی پێ بدات و بیەوێ لە کورتی بیبڕێتەوە . وەکو : باوکت چۆنە ؟ باشـــە لـە جیاتی (باوکم باشە) . کە بکەرەکەی فڕێ دا بۆ ئەوەی بوو زوو بیبڕێنێتەوە .

• ئەگەر دەرفەتە کە زۆر تەنگ بێ و قســـەکەر بترســێ ئەوەک ئەو دەرفەتە کەمەی کە هەیـە لـە دەست بچێ . وەکو ئەوەی برادەرێکت نووستبێ یا دانیشتبێ یا وەستا بێ و زەبینی ڕۆیشتبێ و ئاگای لـە خۆی نـەبێ . لەولاوەش مارێك بـە تیژی بۆی بچێ . تۆ کە چاوت بەم دیمەنە کەوت دەزانی دەرفەتەکە زۆر تەنگەو زۆری نـەماوە مارەکە بگاتــە برادەرەکەت ئیدی هەر ئەوەندەت پێ دەمێنێ هاوار بکەی (مارە !) بۆ ئەوەی برادەرەکەت هوشـیار بێتەوەو دەست و بردێك بکـات و خۆی ڕزگار بکات . بـەڵام ئەگەر تۆ ناوی بکـەر بێنی و بدەی بـە دەمیەوە باسی بکەی دەرفەتی هوشیار بوونەوەی برادەرەکەت نامێنێ .

• هەندێ جاری وا هەیە کە قـسەکەر بە ئەنقەس ناوی بکەر ناهێنێ بـۆ ئەوەی هەر کاتێ ویستی یا ناچار بوو ، بتوانێ پاشگەز بێتەوە . ئەگەر بتەوێ جوێن بە کابرایەك بدەی و بڵێی (خوێڕی یە !) لێرەدا تۆ نـاوی

کابرات نەدەهێنا . بۆیەش ناوت نەدەهێنا تا هەر کاتێ تەنگاو بووی یا ترسەت کەیشتێ بتوانی حاشای لێبکەی‌و بڵێی من لەگەڵ فلانم نەبوە لـــە گەڵ فـــارم دابووە .

• ئەگەر مزگێنی‌یەکت لابێ‌و بتەوێ بەو زووترین کات ئـــەم مزگێنی‌یە بگەیەنیت . وەکو ئەوەی کە منداڵێك ناجح دەبێ هەرا دەکات بۆ ماڵەوەو دەڵێ . ناجح ، ناجح !

لابردنی کردار :

کردار بۆ گەلێ مەبەست لادەبرێ‌و ناوی ناهێنرێ .

ئەمەش هەندێ لەو مەبەستانە :

• کە گوتنەکەی زیاد بێ‌و نەگوتنی ئەبێتە هۆی شێوانی ماناکە .

پ ـ چەند کەس هاتن ؟

و ـ دوو . یا دوو کەس .

• بۆ جەخت‌و بەهێزکردنی ماناکە گۆران دەڵێ :

فەرمانێ فەرمانێ

ئەی کۆمەڵ بۆ دەردی بێچاری

چـارەیەك دەرمانێ

واتە : فەرمانێ بدوزنەوە چـارەیەك بکـــەن دەرمانێ ئامادەکەن کردارەکان لە شیعرەکەدا فڕێ دراون . ئەم فڕێ دانە ماناکەی بەهێز کردووە . بێ کەس دەڵێ :

سەدەی بیستەمە کوردە غیرەتێ

لە خەو راپەڕە هەوڵێ هیمەتێ .

بەسیە نەزانین ، عیلمێ ، سەنعەتێ
سووکی مەتا کەی ناوێ حورمەتێ ،

• کە ماناکە بە ئەقڵو لێکدانەوە دەرك بکرێو پێویست بە ووشەو ناوبردن نەکا ، وەکو :

پ - کێت هەیە ؟
و - تۆ ،

واتە : تۆم هەیە . بەڵام کە کوتی تۆ ، تێدەگەین مەبەستی چییەو پێویست بە ناوبردنەکە نامێنێ .

• ئەگەر بێتو ناوبردنی دووپات بوونەوە بێ . جا بۆ ئەوەی قسەکەر خۆی لەم دووپاتکردنەوەیە رزگار بکات جارێك ناوی دێنێ و جاری دووەم ناوی نابا . وەکو :

منیش چوومو براشم .

واتە منیش چوومو براشم چوو .

چونەکە جارێك بۆ - من - ، و جارێك بۆ - برام - ، بۆیە هەر تەنیا جارێك ناوی چوونەکەی هێناو هەر دوو بکەرەکەی گێرایەوە سەر ئەو کردارە ، یا ئەو کردارەی دا بە هەردووکیان . نالی دەڵێ :

ئەو چاوە غەزالە ئەتەراتی سەرو ماڵە
ئەو نێرگزە کاڵە ئەدەنی هێشت و ئەکالأ

سێیەم : پاش و پێش کردن

لە زمانی کوردیدا رستە لە چەند بنەرەتێك پێكدێو هەر یەکێکیش لەمانە لە دارشتنی رستەی کوردیدا جێگای تایبەتی خۆی هەیە . بەڵام هەندێ جاری وا هەیە کە ئەو وشانە لە جێگای خۆیان دەجوڵێن و

دەخرێتە شوێنی ترەوە ، جا جوڵانەکە یا بەرەو پێشە یا بەرەو پاش، واتە ئەو بنەڕەتەی کە قسەی لێوە دەکرێ یا لە شوێنی خۆی بەر پێشەوە هەڵدەگوێزرێ یا بەرەو دواوە. بەڵام ئێمە لێرەدا زیاتر مەبەست پێشکەوتنە ... ڕەگەزو بنچینەکانی ڕستە ، چ بکەر بێ چ کردار بێ چ تەواوکەر کە پێش دەخرێ بە مەبەستێک پێش دەخرێ . ئەمە هەندێ لەو مەبەستانە :

• دەشێ ئەوەی پێش دەخرێ خۆشیو مزگێنییەکی تێدا بێ . وەک پیرەمێرد دەڵێ :

هاتن شەهیدەکان بە جلو بەرگی خوێنەوە
دایکی وەتەن دەهەڵسە سڵاویان بسێنەوە

لە ڕستەی یەکەمدا دەبوا بڵێ « شەهیدەکان هاتن » بەڵام لەبەر ئەو هاتنی شەهیدان خۆشیو مزگێنیو گەورەیی تێدایە بایەخی خستۆتە ، ووشەی (هاتن) ی پێش شەهیدەکانی خستوە .

• دەشێ ناخۆشییەک هەبێ . بۆ ئەمەش ئەو ڕەگەزەی ناخۆشیی دەگەیەنێ پێش دەخرێ تا بە زووترین کات بیگەیەنێ . سەلام دەڵێ

هاوار ئەکا دایکی وەتەن
وا کیان ئەدا پیایا بکەن

دەبوا بڵێ (دایکی وەتەن هاوار ئەکا) بەڵام لەبەر ئەوەی هاوارکردن ناخۆشی و پەژارەو فریادی تێدایە ، پێشی خستووەو تا کوێکر بەزووترین کات لەو ناخۆشییە بکات . کە ئەمە هەیە ، ئەوەش هەیە قافیەش لێرەدا دەوری خۆی لە پاشو پێش خستنەکەدا دیوە .

• بۆ تایبەتی . ئەگەر بێتو پێش خستنەکە پەیوەندییەکی تایبەتی دوو شت بچەسپێنێ . وەکو هێمن دەڵێ :

گەرچی تووشی رەنجەڕۆیی‌و حەسرەت‌و دەردم ئەمن
ئەت لە دەست ئەم چەرخە سپلە نابەزم مەردم ئەمن

لە نیوەی یەکەمدا دەبوا بڵێ (گەرچی ئەمن تووشی ...) بەڵام ئەو تووش‌بوونەکەی پێش خستووەو - ئەمن - ی دواخستووە ، چونکە گرنگ لەم رستەیەدا پێدان دانی تووش بوونی ئەوە بە رەنجەڕۆیی‌و حەسرەت‌و دەرد ، لە نیوەی دووەمیش‌دا دەبوا بڵێ « ئەمن مەردم » بەڵام ئـــەو مەردەکەی پێش خستووەو بەم پێش‌خستنەش مەردایەتی‌یەکەی تایبەتی کردووە بە خۆیەوە . واتە مەردم ئەمن نەك هیچ شتی تر .

چوارەم : تایبەتی (القصر)

(تایبەتی) وەك زاراوەیەكی رەوانبێژی بەوە دەوترێ كە شت (سیفەتێك) تایبەتی بكەی نەكەسێ یا شتێ و ئەو لەسەر هەر تۆ خۆی ئەو پەیوەندییەی لەگەل شتە تایبەتییەكەدا هەبێ ... وەكو (گۆر نەبێ كەس شاعیر نییە) لێرەدا سیفەتی شاعیرێتی تایبەتی كراوە بە گۆران . دوای گۆران شاعیرێتی بۆ كەس نەماوەتەوە . هەر گۆران شاعیرەو برایەوە . لەم نموونەیەدا ئەم شتانەمان بۆ دەردەكەوێ :

١ ـ لێرەدا باسێك هەیە كە تایبەتی كردنی شاعیرێتییە بەگۆران . ئ باسە لە رەوانبێژیدا پێی دەگوترێ (تایبەتی) .

٢ ـ لەم باسەدا شتێ هەیە كە شاعیرێتییەو تایبەتی كراوە بە كەسێكە شتەكە شاعیرێتییە ـ پێی دەگوترێ : (تایبەت ـ المقصور) .

٣ ـ ئەو كەسەش كە شاعیرێتییەكە هەر بۆ ئەوە و لێرەدا گۆرانە پێ دەگوترێ (تایبەتدار ـ المقصور علیه) .

٤ ـ (تایبەت) و تایبەتدار) لە زانستی رەوانبێژیدا پێیان دەگوتر (دوولای تایبەتی ـ طرفا القصر)

دابەش كردنی تایبەتی

جۆرەكانی تایبەتی (بەگوێرەی دروستو دانەپال)

تایبەتی دوو جۆرە . دروستەو نادروست . یا لەباتی نادروستەكە دانە بەكاردێ . تۆ كە شتێك تایبەتی دەكەی بە شتێكی ترەوە . ئەم تایبە كردنە یا لەراستەقینەو واقیعدا دروستەو شتی تر هەلناگرێ ، یا نە دانەپال ـ اضافە ـ دروستكراوەو شتی تریش هەلدەگرێ . جۆری یەك

تایبەتی دروستە - قصر الحقیقە - جۆری دووەم تایبەتی دانەپاڵە - قصر اضافة -

١ - تایبەتی دروست : ئەوەیە کە ئەو پەیوەندی‌یەی لە نێوان (تایبەتی) و (تایبەتدار) دوە هەیە شتێکی راست و دروست بێ و لەو بەدەر هیچ شتێکی هەڵنەگرێ و بە هیچ جۆری تر لێك نەدرێتەوە . وەکو (تەنیا مانگی شوبات بیست‌وهەشت یا بیست‌ونۆ رۆژە) .

پێوەندی نێوان (مانگی شوبات) و (بیست‌و هەشت یا بیست‌ونۆرۆژ) پەیوەندی‌یەکی دروستە . چونکە لە راستی‌و واقیعیش‌دا هەر وایەو هیچ مانگی‌تر نەبووەو نابێ کە (بیست‌وهەشت یا بیست‌و نۆ) رۆژ بێ . ئەوانەی تر یا سی یاسی‌ویەك رۆژن یا وەکو :

((تەنیا ڕوباری دیجلە بە ناو بەغدادا دەڕوا))

لێرەدا ڕوبارێك هەیە و ناوی دجلە، ئەم ڕوبارە تایبەتی‌یە بەشارێك کە بەغدایە ئەمە پەیوەندی‌یەکی دروستە، واتە تایبەتی دروستە - چونکە بێجگە لە دیجلە هیچ ڕوباری تر نی‌یە بەناو شاری بەغدادا بێ‌بپەڕێ .

٢- تایبەتی دانەپاڵ : ئەم جۆرە تایبەتی‌یە ئەوەیە کە شتێك تایبەتی بێ بە شتێکی ترو ئەو پەیوەندی‌یە بشێ بۆ شتی تریش تێبپەڕێ . وەکوو :

(هەر ئازاد زیرەکە) لێرەدا زیرەکی هەیەو ئازاد هەیە زیرەکی تایبەتی کراوە بە ئازاد ئەگەر بێینە سەر واقیع و ڕاستی دەبینین خەڵکی تریش هەن زیرەکن بەڵام ئەوەندە هەیە کە تۆ زیرەکی تایبەتی دەکەی بە ئازاد مەبەستت ئەوەیە لەچاو یەکێکی تر یا چەند کەسێکی ترەوە تایبەتی بکەی بەو، ئەگەنا بە شێوەیەکی گشتی وەری بگری خەڵکی تریش هەن وەکو : ئازاد، زیرەکن‌و رەنگە لەویش زیرەکتر بن .

یا وەکو . (شێرزاد هەر شیعر دەنووسێ) . مەبەست ئەوەیە کە پەخشان

(جا هەرچی بێ) نانوسێ ... ئەک هیچ کارو کاسبی ناکا غەیری نوسین
وانە بۆ شتی تر تێدەپەڕێ وەکو خواردن ، خواردنەوە . یاری کردن
خوێندنەوە . بەڵام بۆ یەک شت تێناپەڕێ کە ئەویش پەخشان نووسینە

جۆرەکانی تایبەتی (بە گوێرەی هەردوولا)

تایبەتی : چ تایبەتی دروست بێ و چ تایبەتی دانەپال ، لە رووی سیفەت
مەوسووفەوە دوو جۆرە . یا سیفەت تایبەتی دەبێ بە مەوسووف
مەوسووف تایبەتی دەبێ بە سیفەت . (مەبەست لە سیفەت و مەوسوو
ئەوە نی یە کە لە زانستی ریزماندا هەیە .

١ ـ ئەوەیە سیفەت تایبەتی بێ بە مەوسووف . وەکو :
(هەر من ناشادم) . لێرەدا سیفەتی ناشادی تایبەتی یە بە ـ من
سیفەتیش کە تایبەتی دەبێ بە مەسووف . ئەم تایبەتی بوونە یا بەدرو
دەبێ ، یا بە دانەپال .

ا ـ بە دروستی . وەکو : (ئەوەی باڵدار نەبێ نافڕێ) لێرەدا سیفە
فڕینی تایبەتی کردووە بە باڵدار . غەیری باڵدار نافڕێ .. واتە فڕینە
بۆ غەیری باڵدار تێناپەڕێ . ئەمەش تایبەتی دروستە .

ب ـ بە دانەپال . وەکو : (هەر کوڕان شاعیرە) . سیفەتی شاعیر
تایبەتی یە بە کوڕان . ئەم تایبەتی دانەپالە چونکە بێجگە لە کوڕان
خەڵکی تر هەن کە شاعیرن . بەڵام شاعیریتی کوڕان ـ بەڕای قسەکەر
بەسەر ئەواندا زاڵە .

٢ ـ ئەوەیە کە مەوسووف تایبەتی بێ بە سیفەت ... وەکو (ئازاد ت
خوێندەوارە) . لێرەدا مەوسووف ـ ئازاد ـ تایبەتی کراوە بە سیفەت
خوێندەواری ـ .. لێرەشدا دیسان کە مەوسووف تایبەتی دەکرێ بـ

سیفەت ئەم تایبەتی کردنە یا بە دروستی دەبێ یا بە دانەپاڵ .

ا - بە دروستی . وەکو : (ئادەمیزاد تەنیا لە سەر زەوی دەژی .)

لێرەدا مەوسووف - ئادەمیزاد - تایبەتی کراوە بە سیفەتێک - ژیانی سەر زەوی - .. ئەمەش تایبەتی یەکی دروستە ، چونکە تێ ناپەڕێ بۆ ژیانی سەر مانگ یا مەریخ یا ڕۆژ .

ب- بە دانەپاڵ . وەکو « شێرزاد تەنیا دکتۆرە » لێرەدا مەوسووف - شێرزاد - تایبەتی کراوە بە سیفەتی دکتۆری . ئەم پەیوەندییەش دانەپاڵە چونکە دەشێ بۆ سیفەتی تریش تێپەڕێ بۆ زیرەکی ، ئازایی ، دابڕی .

جۆرەکانی تایبەتی : (تەنیا تایبەتی دانەپاڵ بە گوێرەی باری گوێگرەوە .) بە گوێرەی باری لێکدانەوەو بۆچوونی گوێگر تایبەتی دانەپاڵ دەکرێتە چەند جۆرێک . بۆیەش گوتمان تایبەتی دانەپاڵ و بەس چونکە تایبەتی دروست لە پەیوەندییە دروستەکە خۆی کە واقیعیکی ڕاستەقینەی هەیە هیچی تر هەڵناگرێ و بە هیچ چەشنی تر لێک نادرێتەوە بەڵام تایبەتی دانەپاڵ لەبەر ئەوەی بۆ شتی دیش دەپەڕێتەوە ، لێکدانەوەی تریش هەڵدەگرێ . جا بە پێی لێکدانەوەی گوێگر تایبەتی دانەپاڵ دەکرێتە سێ جۆر .

١ - تایبەتی تاقانە : ئەمە ئەگەر گوێگر بڕوای وابێ کە ئەو پەیوەندییەی لە نێوان (تایبەت) و (تایبەتدار) دا هەیە ، هەم (تایبەتدار) یش دەگرێتەوەو هەم شتی تریش ، واتە بێجگە لە (تایبەتدار) شتی تریش هەن کە پەیوەندییەکەیان بەسەردا بکشێ ..

٢ - تایبەتی ئاوەژوو : ئەگەر بڕوای گوێگر پێچەوانەی ئەو پەیوەندییە

بێ کە لە نێوان (تایبەت) و (تایبەتدار) ەوە هەیە ،

٣ ـ تایبەتی کاڵ : ئەمە ئەگەر گوێگر لە بارەی هەبوون و نەبوو[ni]
پەیوەندی نێوان (تایبەت و (تایبەتدار) ەوە دوودڵ بێ . نە بە تەواو
بڕوای پێ هەبێ ، نە بە تەواویش ڕەتی بکاتەوەو بڕوای بە پێچەوانەی بێ

ئێستاش ئەم سێ جۆرەی تایبەتی بە دوو نموونەی جیاواز ڕوون دەکەینە[وە]
نموونەی یەکەم : ئەگەر سیفەت تایبەتی بێ بە مەوسووف . وەکو : « تەن[ها]
هەر خانی شاعیرە . » لێرەدا سیفەتی شاعیرێتی تایبەتی کراوە بە
مەوسووفێکەوە کە خانی یە . جا لێرەدا ئەگەر گوێگر لەگەڵ بیستنی ئ[ەم]
قسەیەدا بڕوای وا بوو کە ڕاستە خانی شاعیرە ، بەڵام شاعیری تریش هە[ن]
وەکو مەولەوی و نالی و گۆران .. واتە سیفەتەکە بۆ مووسووفی تریش
تێدەپەڕێ ئەو دەبێتە تایبەتی تاقانە .

خۆ ئەگەر گوێگر لەو بڕوایەدا بێ کە خانی هەر شاعیر نی یە بەڵ[کو]
یەکێکی وەکو مەولەوی یا نالی یا گۆران شاعیرە ئەوا دەبێتە تایبە[تی]
ئاوەژوو .

بەڵام ئەگەر گوێگر دوودڵ بێ لەوە ئاخۆ تەنیا خانی شاعیرە یا نە
مەولەوی یا نالی یا گۆران ، ئەوا دەبێتە تایبەتی کاڵ

نموونەی دووەم : ئەگەر مەوسووف تایبەتی بێ بە سیفەت . وەکو
« دلێر هەر دەخوێنێتەوە » لێرەدا مەوسووفێک هەیە کە دلێرە تایبە[تی]
کراوە بە سیفەتێکەوە کە خوێندنەوەیە . ئەگەر گوێگر بڕوای وابێ
ڕاستە دلێر هەر دەخوێنێتەوە بەڵام ئەم تایبەتی یە بۆ شتی تریش تێدەپە[ڕێ]
وەکو خەوتن ، پیاسە کردن ، تەیاری کردن تایبەتی تاقانەیە . خۆ ئەگەر بڕ[وای]
وابێ کە دلێر هەر دەنووسێتەوە نەک دەخوێنێتەوە ، واتە ئەگەر بڕ[وای]
ئەو پێچەوانەی پێوەندی یەکە بێ ، ئەوا دەبێتە تایبەتی ئاوەژوو . بە

ئەگەر دوودڵ بێ لەوەدا داخۆ دڵبر هەر دەخوێنێتەوە یا هەر دەنووسێتەوە ئەو کاتە دەبێتە تایبەتی گاڵ .

(تایبەتی)
لە زمانی کوردیدا

بێگومان هەر زمانێك ڕێگاو ئامرازو شێوازی تایبەتی خۆی هەیە بۆ دارشتن و دروست کردنی تایبەتی . (تایبەتی) لە ئەدەب و زمانی کوردیدا بە زۆر جۆرو بە هۆی زۆر ئامرازەوە دێتە دی . گرنگترینیان ئەمانەن:

١ ـ بە هۆی بەکارهێنانی نەفی و هەڵاواردن ـ استثناء ـ ەوە . ئەوەیە کە لە پێشدا شتێك نەفی بکەی ، پاشان کەسێ یا شتێ لەو نەفیە بەیتە دەرەوە تا فەرمانی نەفیەکەی بە سەردا نەکەوێ و بە تەنیا بمێنێتەوە ..

وەکو : (کەس نەهاتۆتە کوردستان ، گەڕیدە نەبێ ..)

لە کوردیدا بەزۆری هەڵاواردنەکە پێش نەفیەکە دەکەوێ . لەرستەی پێشوودا دەڵێین :گەڕیدە نەبێ ،کەس نەهاتۆتە کوردستان ، ئەمەش هەندێ ئامرازی هەڵاواردن ، کە شێوازی (تایبەتی) یان لێ دروست دەبێ :

- نەبێ : مەیلەکم هەیە مەیلانێ ، لە ناو بوخچەی سـولتانی ، خوا (نەبێ) کەس نازانێ . !
- جگە ـ بێجگە : (بێجگە) لە تۆ کەس ناناسم .
- بەولاوە : لە تۆ (بەولاوە) ناچمە لای کەس .
- ترازان : لەو کتێبە (بترازێ) هیچ کتێبی ترت نادەمێ .
- بێلـــە : (بێلە) باوکم کەس یارمەتیم نادا ،
- لێ دەرچێ : ئازادی (لێ دەرچێ) هەموو قوتابیان هاتبوونـــە قوتابخانە
- بێ (بەبێ) : نـالی دەڵێ :

لـــه لای من باو جوردی ناسو ئه‌جناس
کـه‌سی تیدا نی‌یه ئه‌م شاره (بێ تۆ)

٢ ـ ئه‌وه‌ی ... ئه‌مه ده‌وریکی وه‌کو هی مه‌رج ده‌گیڕێ . یزیه یامه‌ر لاکه‌ی مثبته وه‌کو (ئه‌وه‌ی کردی بردی) . یا هه‌ردوولای نه‌فی‌یه وه‌کو : (ئه‌وه‌ی نه‌کا ناخوا) .

٣ ـ به هۆی به‌کار هێنانی هه‌ندێ وشه‌وه که تایبه‌تی‌یه‌که ده‌رده‌خه‌ن ده‌بچه‌سپێنن . وه‌کو :

• ته‌نیا (ته‌نها) : پیره‌مێرد ده‌ڵێ :

ته‌نها کاجوڵی زیان ده‌نوێنێ
که‌چی کاکه‌ڵێ تێره ده‌کلێنێ

• بـه‌س : گۆران ده‌ڵێ :

نه له شارو نه له دێ
ئه‌م دی که‌س
وه‌ک تۆ جوان بێ
تۆیت و بـه‌س

• هیچی تر : وه‌کو « مژده چه‌وکه‌که‌ی خوێنده‌وه‌و هیچی تر » .

• هه‌ر : حاجی ده‌ڵێ :

هه‌ر کورده له به‌ینی کوالی مه‌للت
بێ به‌هره له خوێندن و کیتابه‌ت

٤ ـ به هۆی به‌کار هێنانی هه‌ندێ ئامرازی لێکده‌رو په‌یوه‌ندی وه‌ک

• نه‌ک : « ئازاد ئوتابی‌یه نه‌ک کرێکار »

• به‌ڵام : « ئازاد کرێکار نی‌یه به‌ڵام ئوتابی‌یه » .

• به‌ڵکو ئازاد کرێکار نی‌یه به‌ڵکو ئوتابی‌یه

٥ ـ پێش‌خستن : زۆر جار وا ده‌بێ تایبه‌تی وا ده‌رده‌بڕێ که ا

ووشەی دەبێ دوا بخرێ پێش دەخرێ . وەکو : کوردم ئەمن . واتە من کوردم نەك نەتەوەیەکی تری وەکو فارسی یا تورك یا عارەب .

٦ - بەکارهێنانی راناوی جوێ لەهاتی راناوی لکاو. وەکو. (ئەمە برای منە) . لە جیاتی (ئەمە برامە) .

دیوەر دەڵێ :

تیمەتی باغی بەهەشتە غونچەیی خەندانی خۆم
حەسرەتی ئاوی حەیاتـە قەترەی کریانی خۆم

لێرەدا راناوی (خۆ) دەوری پێشاندانی تایبەتی گێڕاوە . چونکە راناوی (خۆ - م - مان - ت - تان - ی - یان) دەورێکی تایبەتی دەگێڕن .

ئەمە هەندێ شێوازی دروست‌کردنی (تایبەتی) بوو لە زمانی کوردیدا . بێجگە لەمانەش گەلێ شێوەی تر هەن بەڵام ئێمە بەوەندە وازمان هێنا .

نابێ ئەوەش لە بیربکەین کە ووشەی تایبەتی خۆی لەخۆیەوە ئامرازێکی بەکارو بەهێزە بۆ دارشتنی شێوازی (تایبەتی) . وەکو « ئەم کتێبەم بە تایبەتی بۆ تۆ هێناوە . » . « بە تایبەتی هاتوومەتە سەردانی تۆ . »

بەشی سێیەم
یەکسانی ، کورتبڕی ، درێژبڕی

یەکسانی : هەر قسەو نووسینو ئاخاوتنێك دوو لای هەیە . ووشە گوزارە . ئەگەر قسەکەر ووشەکانی سەروبەر بەقەد گوزارەکە بوو ، گوزارەکەی بە ئەندازەی ووشەکان بوو ، بەو پەیوەندی‌یە دەگوترێ « یەکسانی » . (یەکسانی) وەکو تەرازوویەك وایە ئەگەر ووشە بخەیتە تایەکو گوزارەکان بخەیتە تا یەکەی تر تەرازووەکە راست رادەوەستێ . نە ووشەکان لە ماناکە زیاترنو نەماناکەش لە ووشەکان دەکەیەن .

جا لێرەدا ئەم یەکسانی‌یە بۆتە پێوەرو پارسەنگێك بۆ دەست نیشان کردنی کورتبڕیو درێژبڕی . واتە کورتبڕی لە چاو یەکسانی کورتبڕی‌یە ، هەروەهاش درێژبڕی .

لە یەکسانی‌دا نموونەمان گەلێ زۆرە . با ئەم رستەیە وەربگرین « ئازاد پێری بە سەیران چوو هەورامان . » ئێمە لەم ووشانەدا مانا تایبەتی وەردەگرین .. جا ئەگەر هیچ ووشەیەك لەم ووشانە لابەین ماناکە وەکو خۆی نامێنێتەوەو ئەویش کەم دەکات کەوا بوو ووشەکان بە قەد ماناکەن . ، لە هەمان کاتیش‌دا رستەکە بێجگە لەم مانا مانایەکی زۆرتر هەڵناگرێ .

کورتبڕی : لە رەوانبێژی‌دا ئەوەیە کە مانای زۆر بە ووشەی دەربڕێ . واتە ئەگەر ماناو ووشەکان بەرانبەر بکرێن ووشەکان لە کەمتر بن و تەرازووەکە بەلای ماناکەدا بێ ... ئەمەش یا بەهۆی لا

هەندێ ووشە دەبێ کە لابردنەکەیان کارێ ناکاتە سەر ماناکە ، یا بە تایبەتی - قصر - کردنەوە دەبێ .

کورتبڕی لەبەر ئەوەی کە ووشەی کەمتر بەکاردێنێ ، هەول دەدا تۆڵەی ئەمە بە خەست کردنەوەی مانای زۆر بکاتەوە ، بەم جۆرە لە کورتبڕیدا ئیحای ووشەکان زیاتر دەبێ و ماناکە زیاتر قوول دەبێتەوە و ووشەکان جگە لە مانای ئاشکرا سێبەری مانای پەناوەکی تریش پێشان دەدەن ، ئەمەش دەرفەتێك باش بۆ گوێگر دەڕەخسێنێ تا بیروزەینو خەیالی بخاتە لێکدانەوەو مانای ئاشکرای ووشەکان و مانای ئەو دیوی ووشەکانیش بدۆزێتەوە . کورتبڕی ئەم سیفەتە خەستو قوولەی هەیە بۆیە لە شیعردا زیاتر بە کاردێ تا پەخشان . چونکە شیعر زیاتر روو لە ئیحاو رەمزو خەستی دەکات و پەخشانیش پتر بایەخ بەلایەنی رون کردنەوەولێك کشانەوەی باسەکە دەدات لە شیعردا مانا و مەبەستەکان لە تەنیشت یەك دەترنجێن و دەچنە بارێك ، وای لێدێ دێرە شیعرێك جێگای مانایەکی زۆر زۆری تێدا دەبێتەوە . ئەگەر بێتو هەمان مانا بە پەخشان دەربڕێ چەند دێرێکی دەوێ تا هەمووی دەکەوێتە سەر کاغەز ...

بەکورتی ، ئەم پیشە تەشەنەکە دەورێکی زۆر و جێگایەکی بەرزی لە زانستی رەوانبێژیدا هەیە . کەێ زانای رەوانبێژی پایەی کورتبڕییان بەرز کردۆتەوەو بارتەقای سەرلپای رەوانبێژییان داناوە . جێنەنک دەڵێ: « بۆی هەیە نهێنی رەوانبێژی لە کورت کردنەوەو خەست کردنەوەدا مەبەستەکە بێ . یەکەم هێزی بزوانی هەستو سۆزی پیاو ئەوەیە کە زوو ، بەکەمترین ووشەو زووترین کات بکاتە ئەنجام . »

هەندێ زانای رەوانبێژی عارەب وەکو جاحظو ابن المقفع و أکثم بن صیفی و ابن سنان الخفاجی و شبیب بن شبه و هی تر لەو بڕوایەدان کە رەوانبێژی

بە کورتبڕی شاییە کە کورتە ڕەوانبێژی، واتە کورتبڕی و کە کورتە کورتی

واتە ڕەوانبێژی بە هەموو ئەدارەکەوە .

کوردیش هەر بە سروشتی خۆیەوە حەزی لە کورتەو کورتبڕی بووە ڕقی لە درێژدادڕیو چەنەبازی بۆتەوە .. کورد هەمیشە هەر بە دوای (کورتی بێ کلک) و (کورت و کرمانجی) و (درێژەی نەدەیتێ) ، (زۆران بۆ کێمان مەڵێ) دا گەڕاوەو لـە گێڕانەوەی باس و خوای دونیادا نەیویستوە سەری کوێکر بە زۆرگۆتن بیەشێنێ «سەرت نەیەشێنم» لەو بڕوایەدا بووە « ئەوەی کەس بێ ئەڵێمەکی بەسە » و « قسە هەزار دووی بەکارە » . بۆیە هەمیشە کورتبڕی لە قسەو نووسیندا پەسەند کردووە . شوکری فەزلی دەڵێ :

شا وەکو شایێکی شەترەنجە لە عالەم ئەمڕۆ
گەورە قانوونە ـ قسەی کورت ئەوەیە درێژی نەکەی .

(نالی) ش یەکێکە لەو شاعیرە ووردو قووڵ و وەستایانەی کە ڕوو کردۆتە ـ سەنعەتکاری بەرزو ووردەکارییەکی بێ وێنەی لە داڕشتنی شیعرەکانیدا نواندووە . هەمیشە هەوڵی داوە کە مانای زۆر و گەورە بە ووشەی کەم و بچووک دەربڕێ ، و شانازیشی پێوە کردووە :

نالی عەجەب بە قووەت و حیکمەت ئەدای دەکا
مەعنای زۆرو گەورە بە لەفزی کەم و بچووک

خانی دەڵێ :

ئەی خامە تەڕی کەلەک درێژکر   ئەڤ نامە بەسە تەبی قریژکر
هەر چەندە کلام شبهی دوڕ بت   بێ قەدر دبت دەما کو پڕ بت
نابینی بە قیمەتن جەواهیر   ئەو ڕا کو دهندەکی دنادر

جۆرەکانی کورتبڕی :

کورتبڕی دوو جۆرە : بە بێ لابردنی هیچ وشەیەك و بە لابردنی وشەیەك یا کۆمەڵە وشەیەك .

١ ـ کورتبڕی بێ لابردنی هیچ وشەیەك . پێیەی دەگوترێ کورتبڕی دانەپاڵ ئەوەیە کە وشەکان مانایەکی زۆر بدەن بە دەستەوە دوای لێکدانەوەو شیکردنەوەی وشەکان بۆ گوێگر دەردەکەوێ . بۆ نموونە کە دەڵێی « پیاوی زانا تێناکەوێ . » ئەم رستەیە هیچ وشەی لێ لانەبراوە بەڵام ئەگەر لێی ووردبینەوە دەبینین مانایەکی قووڵ و فراوانتر لەوە هەڵدەگرێ کە تەنها وشەکان پیشانی دەدەن . چونکە پیاو کە زانا بوو دیارە لەشت دەکات و زوو خۆی نادا بە دەستەوە . هەر رووداوێکی بێتە پێش لێی وورد دەبێتەوەو هەڵیگێڕو وەرگێڕی دەکات و هەڵی دەسەنگێنێ ، خۆ ئەنجامەکانی دیار دەکات ، لەمەش دەگاتە ئەوە کە خۆی لە رووی مەترسی رووداوەکە بپارێزێ و بەمەرەش قەت تێناکەوێ .

یا وەکو : « سوار تا نەکلێ نابێ بە سوار » ئێرەدا هیچ وشە لانەبراوە ، بەڵام ئەم وشانەی کە هەن لێکدانەوەی دوورو درێژ هەڵدەگرێ . سوار تا نەکلێ بێ باکە ، بایەخ بە سواری نادا ، لە سوارچاکی نازانێ . بەڵام کەکلا ئنجا بە چاوێکی ترەوە سەیری ئەسپەکەی وەمەشق و مەیدانداری دەکات و لە ترس گلان خۆی دەخاتە ژێر ووریایی و مەشقێکی زۆرو ئیدی سوارێکی چاکی لێ دەردەچێ ئەگەر نەکلابا ، ئەو پەندەی وەرنە دەگرت و نەدەبوو بەم سوارە .

٢ ـ کورتبڕی بەلابردن . ئەوەش وا دەبێ کە تەرازووی ماناکە لەبەر ئەوە دابلەنگێ چونکە وشەیەك یا زیاتر لە رستەکە لابراێ و لابردنەکەش نابێ کار لە ماناکە بکات . ئەگەر کاری تێبکات نابێ کورتبڕی . .

کورتبڕی بۆیە کورتبڕیە چونکە ووشەکان کەمن و ماناکان زۆرن لەناو بە دەستەوە. ئەوەش کە لە ڕستەکەدا لادەبرێ دەشێ ئامرازێك بێ یا ناوێك بێ یا سیفەتێك بێ یا چەند ووشەیەك بێ... هتد..

وا بە کورتی باسی هەندێکیان دەکەین :

• لابردنی ئامراز : وەکو نالی دەڵێ :

موو سونبلی ئاشفتە ، دور دانەی ئاسوفتە

دەم خونچەیی نەشکوفتە ، تۆ بکرە کورە یا کچ

نالی لەم دێڕە هۆنراوەیەدا سێ لێکچواندنی - تشبیه - ی هێناوە . مو وەکو سونبولی ئاشفتە ، دان وەکو دوڕی ئاسوفتە ، دەم وەکو خونچا نەشکوفتە ... لەم هەرسێ لێکچواندنە ئامرازی لێکچواندنی فڕێ داوە کە (وەکو) . بەمەوەش لێکچواندنەکان پلەیەك زیاتر بەرەو بەهێزی هەڵکشاون بوونەتە لێکچواندنی ڕەوان - التشبیه البلیغ - (۱)

• لابردنی موزاف . وەکو : (گوند هەموو تێ کەیشت)

واتە خەڵکی گوند. لێرەدا (خەڵك) کە موزافە فڕێ دراوەو ماناکە کەم نەبۆتەوە . هەروەکو خۆی ماوەتەوە .

• لابردنی موزاف [الیه] . وەکو : (قاسپە قاسپی بەیانیان خۆشە

واتە قاسپە قاسپی کەوی بەیانیان خۆشە

• لابردنی مەوسووف . وەکو (تۆ ئازای !) واتە :

(تۆ پیاوێکی ئازای !)

• لابردنی سیفەت . وەکو « هەموو باڵندەیەك بێچووی » خۆی خۆش دەو واتە هەموو باڵندەیەکی بێچوودار - خاوەن بێچوو - بێچووی .

---

۱ بڕوانە بەرگی یەکەمی ڕەوانبێژی - بەشی لێکچواندن -

خۆش دەوێ .

مەرج . مەرجیش زۆر شت دەگرێتەوە . « ئامرازی مەرج » کرداری مەرج وەڵامی مەرج .

لابردنی ئامرازی مەرج وەکو : پەشێو دەڵێ

بچینە ئەدوریەوە — لە کۆن پەندی وا هەبوو
منیش لە زۆر هەردم چاند — بە رەلم بڕوا هەبوو

(بچینە ئەدوریە) واتە [ئەگەر بچینی ئەدوریتەوە]

لابردنی کرداری مەرج وەکو (وەرن ، سەردەکەون)

واتە (وەرن ، ئەگەر بێن سەردەکەون .)

لابردنی وەڵامی مەرج وەکو (وای دەنا بت دیبایە چی بە سەر هاتبوو) . واتە (بت دیبایە شتێکی ئەشارو عاجباتی بوو دەهدی . ئەمە هەمیشە بۆ سەر سورمانە

. یا وادەبێ رستەیەکی تەواو لابیرێ ئەورستەیەش یا هۆیە ، یا بەرهۆیە

١ ئەگەر هۆبێ وەکو : (پێم کوت بخوێنەوە ، هەموو ڕایان لە خوێندنەوەکەی بوو . واتە پێم کوت بخوێنەوە ، خوێندیەوە هەموو ڕایان لە خوێندنەوەکەی بوو لێرەدا ڕستەی (خوێندیەوە) لابراوە .ئەو ڕستەیەشە کە بۆتە هۆی ڕازی بوونی هەموو لایەك .

٢ ـ بەرهۆ وەکو : (بۆیە نەمناردی بەیەکجاری بڕی بەلکو بێیتەوە .) واتە بۆیە نەمناردی بەیەکجاری بڕۆی بەڵکو ـ بۆیە تۆم نارد ـ بێیتەوە ڕستەی ـ بۆیە تۆم نارد ـ لابراوە . ئەوەش بەر هۆیە .

. لابردنی پرسیار . زۆر جار .وا دەبێ قسەکەر ڕستەیەکی وا دێنێ وەکو ئەوە وابێ کە وەڵامی پرسیارێك بێ ئەگەر چی پرسیار، کە ئەبێ کراوە وەکو :

(یارمەتی ئازادم دا چونکە پێویستی بە یارمەتی بوو) .
وەك ئەوەی کە پرسیاری لێ کرا بێ [بۆ یارمەتی ئازادت دا ؟]
. وا دەبێ رستەیەك زیاتر لابرابێ . وەکو ئەوەی کە (گۆرا
لە وەرگێڕانی (شازادەی بەختیار) دا دەڵێ :
« خوای گەورە فەرمانی دا بە فریشتەیەك وتی :
- بچۆ بە ناو ئەو شارەدا بگەڕێ دوو شتی هەرە بەنرخم بۆ بدۆ
بۆم بێنە !
فریشتە دڵە قورقوشمەکەو لاشەی پەرەسێلکەکەی بۆ هێنا . ...
گەورە بە فریشتەی فەرموو :
« - دەست خۆش ! چاکت هەڵبژارد . . . »
لە دوای ووشەی (بۆم بێنە) دا دەبوا بڵێ « فریشتە چو بە
شارەکەدا گەڕا چاوی بە زۆر شتی بە نرخی کەوت لە ناو هەموو
بە نرخەکاندا دڵە قورقوشمەکەو لاشەکەی پەرەسێلکەکەی دەست ...
کرد هەڵی گرتن و » ئینجا پاش ئەم هەموو رستانە بێتەوە سەر قسە
بڵێ « فریشتە دڵە قورقوشمەکەو لاشەی پەرەسێلکەکەی بۆ هێنا »

بەکارهێنانی کورتبڕی . بۆ ؟

بێ گومان نووسەر یا قسەکەر کە پەنا دەباتە بەر کورتبڕی
پیشەیەکی رەوانبێژی و ئامرازێکی دەربڕینی هەست و نەستی دەر
خۆی بەکاری دێنێ . هۆی تایبەتی خۆی هەیە ئەمەش هەندێ لەو ...
١ - ئەو رستەیەی بە کورتی دا دەڕژێ پتەوترە کوژترە و بە...
و کاریگەرترە و زیاتر کار لە وروژاندنی جۆشی دەروونی گوێگر دە...

لە بەرکردنی ئاسانترە .

٢ یا وا دەبێ قسەکەر ماوەی زۆر نەبێو بیەوێ رەزیلی بە کاتەکە بکاتو بە ووشەی کەم ئەنجامەت بکات لێرەدا هەم کاتێکی زۆری ناوێو هەم ووشەش پاشەکەوت دەکات .

٣ ـ کورتبڕی لە بەر ئەوەی لە ڕستەی ئاسایی کورتترە مەبەستەکە خێراتر دەگەیەنێ بۆیە باسەکە زووتر دەکاتە ئامانجو باشتر دەچێتە ئەقڵەوە .

٤ ـ جاری واش هەیە دەرفەتەکە ئەوەندە تەنگە قسەکەر ماوەی ئەوەی بۆ نامێنێتەوە بە درێژی باسەکە بخاتە ڕوو ئیدی ناچارە پەنا دەباتە بەر کورترین شێوەی دەربڕینی مەبەست .

٥ ـ جاری واش هەیە قسەکەر بۆیە پەنا دەباتە بەر کورتبڕی چونکە مەبەستێکی تایبەتی هەیەو دەیەوێ بە یەکێکی تایبەتی بگەیەنێو گوێگرەکانی تر تێی نەگەن بۆ ئەمەش تەنیا ئەوەندە ووشەیە بەکاردێنێ کە خۆیو بەرامبەرەکەی لە مەبەستەکە بگەنو بابی ئەوە ڕوونی ناکاتەوە کە لە ماڵەکە ئاشکرا بێ .

* * *

درێژبڕی :

درێژبڕی پێچەوانەی کورتبڕییە . ئەوەیە کە وشەکان لە ما
زیاتر بن . واتە تۆ بۆ دەربڕینی مانایەکی تایبەتی وشەی زیادە بەکا
دێنی و لەم بەکارهێنانەشدا مەبەستی تایبەتی خۆت هەیە هەر بۆ در
پێدان و وشە هێنانی رووت بەکاری ناهێنی بەڵکو بۆ ئەوەتە بەم و
زیادانە یا مەبەستەکە زیاتر روون بکەیتەوە ئەوەک گوێگر بە تەواوی
ئەیا یا باشتر بیچەسپێنی و بیخەیتە ئەقڵەوە ئەوەک گوێگر ئەوی باوەڕی
نەبێ یا بتەوێ جەخت لە سەر شتێك بکەیت و بایەخی زیاتری
بدەی و یا هەر مەبەستێکی تر . بەکورتی درێژبڕی دەبێ خۆ
هێنانەدی ئامانجێکی تەکەر بکات . خۆ ئەگەر هیچ سوودی تێدا نـ
تەنیا درێژبڕی بێ بۆ درێژبڕی ئەوە حەواڵە لە هەموو سیفە
رەوانبێژی دەشۆرێ و دەبێتە درێژدادڕی ... درێژدادڕی و درێژ
فەرقیا ئەعەردو ئاسمانە .

درێژبڕی بۆ گەلێ مەبەست بەکاردێ ئەمەش هەندێ لەم مەبەستانە

١ ـ بۆ روون کردنەوەی شتی ئاڵۆز : وا دەبێ کە ؛ ئەو قـ
دەیکەی ئاڵۆزییەکی تێدابێ ، یا تۆ وا تێ بگەی ئاڵۆزییەکی تێ
گوێگر لە مەبەستت حاڵی نابێ بۆیە پەنا دەبەیتە بەر روون کرد
مەبەستەکە تا گوێگر بە تەواوی وەری بگرێ و بەجۆرێکی تری ئێکەدا
دلدار دەڵێ :

نرخی ئارەقەی رووی ماندوویـــم
تیکە نانێکە . چ نان نانی جۆ .
ئەویش بە بێ دۆ :

لێرەدا ئەگەر دڵدار بیگوتایە (نرخی نارەڵەی ڕوونی، ماندوویێم تیکەنانێکە) وا نەوێ بووەستایەو ڕوونی نەکردایەوە گوێگر لەوانەیە واتێبگەیشتایە کە ئەو نانە نانێکی گەنمەو پێخۆریشی لەگەڵدایە جا بۆ ئەوەی گوێگر شتی وای بە خەیاڵدا نەیێ و تەواو لە حاڵەتی کابرا بگات، هەستاوە زیاتر ڕوونی کردۆتەوە کە ئەو تیکە نانە نانی جۆیە. نەك هەر نانی جۆیە، لە هەموو پێخۆری خۆشی دونیادا دۆیشی نی یە ئەو تیکە نانە جۆیەی پێ بخوا. دیسان دڵدار دڵێ :

گەر پارەت دەوێ تۆتن سەلەم کە

لە سەر بەشی خۆت هەرچەندی بکا

لێرەدا کە دەڵێ تۆتن سەلەم کە ڕەنگە پیاو وای بۆ بچێ کە ئەو سەلەمە لە سەر حسابی بەروبوومی زەوی یەکە بێ کە هەردوولا بەشدارن بەڵام وانی یە هەر بۆیەشە دڵدار زیاتر ڕوونی دەکاتەوە کە ئەو سەلەمە دەبێ لە سەر بەشی جوتیاری کڵۆل بێ نەك تێکڕای بەرهەمەکە .

٢ ـ ناوبردنی شتێکی تایبەتی پاش شتێکی گشتی ئەوەیە یەکەم جار بە گشتی باسی شتێك بکەیت و پاشان باسەکە تایبەتی بکەی بە بەشێکی شتە گشتی یەکە ئەمەش کە دەکەی بۆ جەخت و تەئکید کردنە لە سەر بەشە تایبەتی یەکەی شتە گشتی یەکە . دڵدار دەڵێ :

خێرا هەستاوە بە ڕوویەکی خۆش

وتی : بەخێربێن . بەخێربێی کێخوا

کە گوتی (بەخێربێن) ئەمە شتێکی گشتی یە چونکە بەخێرهاتنەکە هەموو ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە هاتوونەتە ئەوێ کێخواو غەیری کێخواش دەگرێتەوە . پاشان بەخێرهاتنەکە تایبەتی دەکا بە کێخواو دەڵێ (بەخێر بێی کێخوا) . ئەمەش دیارە بۆ جەخت و پێداگرتنە بکرە لە

ترسانە چونکە چارەنووسی ئارەق ڕشتنی دوازدە ساڵەی لەدەست گیخ
٣ ـ ناو بردنی شتی گشتی پاش شتی تایبەتی ئەوەیە پێشان ناوی شتێکی تا
بیەیتو پاشان باسی شتێکی گشتی بکەیت کە ئەو شتە گشتییە شتە تایبە
کەی پێشوش بگرێتەوە وەکو : «هەولێرو هەموو شارەکانی کوردستا
خۆشە » لەپێشا ناوی « هەولێر »ی هێناو پاشان کوتوویە هەموو شارە
کوردستان کە ئەم قسەیەش هەولێرە کە هەر دەگرێتەوە جا کە ناوبردنی ه
وەك شتێکی تایبەتیو پێش خستنی لەسەر شتە گشتییە بو زیادە پێداگر
چەختە .
٤ ـ ڕستەی هەڵوەستە (جملة اعتراضية) ئەوەیە کە قسەکەر لەناو قسە کر
هەڵوەستەیەك بکاتو بۆ مەبەستێکی تایبەتی ڕستەیەکی لاوەکی بێنێتە پێ
کە پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە قسەکەوە نییەو پاشان بگەڕێتەوە سەر
جارانیو پێدا بڕوا وەکو : سالم دەڵێ :

لەلای سالم ئەگەر ئەگلە وەگەر شورب

بەبێ تۆ دوور لە تۆ سندانە ئیمشەو

ڕستەی دووەم ئەوەیە کە بلێ بەبێ تۆ سندانە ئیمشەو بەلام لێرەدا دەیەوێ
سندانە لە یارەکەی دوور بخاتەوەو هاتووە لە پاش « بەبێ تۆ » هەڵوەستە
کردووەو قسەی پچڕاندووەو کوتوویە « بەبێ تۆ » ئینجا هاتۆتەوە سەر قسە
تەواوی کردووە هێنانی ئەم ڕستەی هەڵوەستەی بۆ زۆر مەبەست دەبێ
هەندێکیان :
١ ـ دوعاو پاڕانەوە : ئەوەیە کە ڕستەی هەڵوەستە پاڕانەوەی تێدابێ ...
نموونەکەی پێشوو دوعاو پاڕانەوە بۆ ئەوە بوو کە سندانە کە لە یارەکەی د
یا وەکو زێوەر دەڵێ :

چەکی هەر میللەتێ عیلم و مەعاریفە بۆ ژیانی خۆی
لە ناو ئێمەیش خوا فەوتی بکا جەهلە چەکی خێڵە

ڕستەی هەڵوەستە « خوا فەوتی بکا » دوعا کردنێکە لە چەکی خێڵ و نەتەوەی ئێمە کە ئەویش جەهلە زۆر جەهلەکەی بەلاوە ئەوەندە پیس و بە مەترسی یە قسەی خۆی بڕیوە و دوعای لێ کردووە کە لە ناو بچێ ئینجا هاتۆتەوە سەر قسەی خۆی و تەواوی کردووە.

٢ - پیشان دانی گومان و دوودڵی وەکو مامۆستا علاء الدین سجادی دەڵێ :

(جارێ سەبانیەکەی خۆم ئەگەر چنگم کەوێ کەلکێکمان لێ دەگرێت ، بەلام بڕوام پێ بکە دوو بەش بەهەقی بێکارو بارەدارو چەوری یە سانا نەڕوا .

ئەگەر نەیگوتبایە - ئەگەر چنگم کەوێ - ئەوا قسەکەی لای مسۆگەر بوو سەبانیەکەی هەر دەبێ و کەلکێکیشیان دەگرێ . بەلام کە گوتی - ئەگەر چنگم کەوێ - ئەم هەڵوەستە کردنە گومان و دوودڵی یەک پەیدا دەکات بەرامبەر سەبانی یەکە .

ئەمەوا هەڵوەستان بۆ گەلێ مەبەستی تریش بەکاردێ ، کە پێی ناوێ زیاتری بەدوادا بچین . هەر ئەوەندە دەڵێین لە دوورەوەری خۆماندا گەلێ ڕستەی باوی هەڵوەستە هەن کە لە کاتی قسە کردن و گێڕانەوەی باس و خواس و دەمەتەقێدا دەگوترێن و بوون بە باوو کەوتوونەتە سەر هەموو زارانەوە. وەکو : دەحاشا حاشا حازری - حاشاکی تەو جەماعەتە - بەرژێن بێ - خوا عەمر درێژی کا - خوا دەپەنای خۆی گرێ - بەکوشتن چی - خێر لە خۆی نەبینێ - سەرت نەیەشێنم - خوای لێ خۆش بێ - جێی بەهەشت بێ - شەیتان بە لەعنەت بێ - بە ڕەحمەت بێ - خوا مەرتەبەی گەورە کا - دوور بێ - خوا نەکا - خوا نەگەڕێنێ - گوێی شەیتان کەڕ بێ - بسم الله -

- بێ ئێوە ناخۆش ـ لە ڕووی تۆ نەڵێم ـ لە ڕووی حازریان نەڵێم ـ » هـ
ڕستەی هەڵوەستەی تریش کە لەکاتی قسە کردندا بەکار دێن .

٥ ـ دووپات کردنەوە : وادەبێ درێژبڕی لە ئەنجامی دووپات کرد
ووشەیەك یا ڕستەیەك دەبێ . بەڵام دووپات کردنەوە کە هەروا خۆ
مەبەستێکی تایبەتی دەگەیەنێ و خەزەتی لایەنێکی مانای ناو ئاخ
دەکات . وەکوو ئەوەی بۆ چەسپاندنی واتاکە بێ لە مێشکی گوێ
یا بۆ پیشاندانی داخ و خەفەت و پەرۆشی ، یا بۆ دامەزراندنی حا
کێشی حۆنراوە ، یا بۆ کۆتایی هێنانی ئاخاوتن و بەجێ هێشتنی کاری
تایبەتی لە دڵی گوێگر و یا بۆ ئەوەیە هەموو لایەکی شتە باس
دابگرێ . ١ نموونەیەك : سەلام دەڵێ :

نەیجولی گوێ چەم ، نەیجولی گوێ چەم
سایە بانی بان سینە و خاڵ و مەم

دووپات کردنەوەی (نەیجولی گوێ چەم) بۆ کردنەوەی سەرەتای
و دامەزراندنی هەوای کێشەکەیە .

٦ ـ تەواو کردن . ئەوەیە درێژبڕی بۆ تەواو کردنی ماناکە بێ
« ئەمانە هەر لە ناوەخۆ خراپن لەگەل بێگانە باشن » کە لە
یەکەم دا کوتت هەر لە ناوەخۆ خراپن خراپییەکە تایبەتی دەبێ
خۆیان و ئینجا کە کوتت لە گەل بێگانە باشن ئەمە تەواوکردنی
ڕستەی پێشووە .

---

(١) بۆ زیاتر ڕوون بوونەوەی ئەم مەسەلانە تەماشای لاپەڕە (٧
ی بەرگی دووەمی ڕەوانبێژی بکە لەوێ بە دوور و درێژی باس
شتانە کراوە و نموونەیان بۆ هاتووە بۆیەش لێرەدا درێژەمان بە باسە

٧ـجۆرێکی‌تری درێژبڕی هەیە بۆ جەختێو پێ‌داگرتنە بەکاردێ وەکو :
ـبەچاوی خۆم دیم ـبەو گوێیانە بیستم . گۆران دەڵێ :

منیش وەك ئێوە لە دونیای گەورە گەردێکم بچووك
هەتا ناتوانم بفڕم بخوێنم ، بەباڵ بەدەنووك .

ئاشکرایە کە خوێندن بە دەنووك‌و فڕین بە باڵ دەبێ . دەیتوانی ناوی (باڵ) و (دەنووك) هەر نەهێنێ ، کە هێناوی‌یە بۆ ئەوەیەتی جەختێ لەسەر شتەکە بکات ..

زۆر جار نەك هەر دەگوترێ بەچاو دیتم بەڵکو بە چاوی سەری خۆم دیتم . وانە شوێنی چاوەکەش دیار دەکات کە سەرە ئەمەش لە لاوکی کوردیدا زۆر بارە . لە بەندێکی لاوکی ‌چەتۆ هاتووە دەڵێ

شێبانائاغا دکۆ ئامۆ خێربێژە خێر بێتە ڕیا تە
دکۆ چ خێر بێژم خێر بێتە ڕیا مـــن
ئەما منێ بە چاوێ سەرێ خۆ دیتبوو
لە برینێ چەتەرێ وانما دێتن دوومانا وێ قەلوونێ .

بەکارهێنانی درێژبڕی . بـــۆ ؟

پاش ئەوەی کە مانای درێژبڕی‌و هەندێ جۆری درێژبڕیمان بە نموونەوە خستە بەرچاوان دێینە سەر ئەوە کە درێژبڕی بۆچی بەکاردێ‌و قسەکەر سەبارەت بە چی پەنای دەباتە بەر

١ ـ بۆ ئەوەی بەو درێژبڕی‌یـــە ماناکە لە دڵی گوێگردا بچەسپێ‌و هەموو گومان‌و دڕدۆنگی‌یەکی لە دڵ بڕەوانەوە .

- ـ بۆ ئەوەی ماناکەی بە تەواوی بـۆ روون بێتەوەو هیچ ئاڵۆزی‌و ناڕوونی‌یەك لە مەبەستەکەدا نەمێنێ .

٢ ـ بۆ ئەوەی گەورەیی‌و مەزنی‌یەك بەواتاکەو بە گوێگر بدات

پوختەی ئەم بەشەو چەند سەرنجێك

لە بەرامبەر كردنی ووشەو گوزارەی هەر ئاخاوتنێك یان نووسینە ووشەو گوزارەكان بە ئەندازەی یەكترن و ئەگەر ووشە بخەینە لایەكی تەرازوو و گوزار بخەینە لاكەی تر تەرازووەكە ڕاست دەوەستێ و بە هیچ لایەكـــدا ناڵەنگێ خۆ ئەگەر بە ووشەی كەم و بچووك مانای زۆرو گەورەمان دەربـــڕی واتــە ئەندازەی گوزارەكە لە چاو ووشەكان زیاتر بوو جا ئەو زیادەیە چ لەبەر لابرانی هەندێ ووشە بێ و چ لەبەر فراوانی ماناكە خۆی بێ ، ئــەوا دەبێتە كورتبڕی ، بەڵام ئەگەر ووشەی زیادمان بۆ گەیاندنی گوزارەیەكی تایبەتی بەكارهێنا ، جا ئەو زیادەیە بەهەر مەبەستێك بێ ئەو حەڵە دەبێتە درێژبڕی .

مایەوە سەر ئەوە ئایا لەم سیانە كامەیان پەسەندترو بەكاریگەرتـــرەو قسەكەر كێهەیان بەكار بێنێ باشە . لە ڕاستیدا ، ناتوانین هیچ یەكێ لەم سیانە بەشێوەیەكی موتلەق لەوانی تر پەسەندتر بكەین . چونكە هەر یەكێ لەم پێشە ڕەوانبێژییانە جێگای تایبەتی خۆی هەیە . یەكسانی لە جێگای خۆی پەسەندەو كورتبڕی لە شوێنی خۆی و درێژبڕی لە ناوچەی خۆیەوە بەكارە . شوێنی كورتبڕیت بوێ و تۆ درێژبڕی بەكاربێنی نرخی قسەكەت دەشكێ هەروەهاش شوێنی درێژبڕیت گەرەك بێ و تۆ پەنا بەیتە بەر كورتبڕی ناگەیتە ئامانج : بۆیە هەر یەكەلەمانە لەجێگەی خۆی بەنرخ و بەسوودو پەسەندە .

بەڵام ئەوەندە هەیە لەبەر ئەوەی كە كورتبڕی خەستترەو سێبەرو ئیحاو بواری لێكدانەوەی زیاتر بەدەمەوە زۆرتر لەهۆنراوەدا دێ تا پەخشان ، كەچی درێژبڕی لەبەر ئەوەی ڕووی لە ڕوونكردنەوەو لێك كشانەوەو شی كردنەوە دەكات زیاتر لـــە پـەخشان بـەكاردێ

بەشی چوارەم
پێکەوەنان و دابڕین

پێکەوەنان و دابڕین لەوەدەدوێ ئایا کەی دوو وشە یا دوو ڕستە بەیەکەوە دەلکێن و کەی لەیەک دادەبڕێن. مەبەست بەپێکەوەلکان ئەوەیە کەوشەی دووەم یا ڕستەی دووەم بگەڕێتەوە سەر وشە یا ڕستەی یەکەم و بەشداری هەمان بڕیار و حوکم بکات کەلەوداهەیە، ئەوەش دیارە بەهۆی عەتفەوە دەبێ کەچی دابڕین ئەوەیە کەدوو وشەکە یا دوو ڕستەکە بەتەواوی لەیەک جیا بکەیتەوە و لێکیان دابڕێنی، بۆیەش وادەکەی چونکە دوو وشەکە یا دوو ڕستەکە هیچ پەیوەندییان لەنێواندانییەو هیچ حوکم و بڕیارێکی هاوبەش نییە بیانگەیەنێتە یەکتر و بەیەکەوە بیانبەستێتەوە. بۆیە لەیەک دادەبڕێن و هەریەکە سەربەخۆ دێ. ئەم بەیەکەوەنان و دابڕینە جێگایەکی زۆر بەرز و گرنگی لە زانستی ڕەوانبێژیدا هەیە. ئەوەی بیەوێ پەیڕەوی ڕێوشوێنی ڕەوانبێژی بکات و قسەکەی ڕەوان و بێ گرێ بێ دەبێ زۆر باش ئاگاداری شوێنی بەیەکەوەنان و دابڕینی وشەو ڕستەکانی ئاخاوتنەوە بێ. زاناکانی ڕەوانبێژی بایەخێکی زۆریان بەم بەشەی واتاناسی داوەو بەچاوێکی پڕ نرخەوە تەماشایان کردووە.
جاحظ دەڵێ: «لە فارسییان پرسی: ڕەوانبێژی چییە؟ گوتی: لەیەک جوداکردنەوەی پێکەوەنان و دابڕین. بینا بەقسەی ئەوەوە فارس سەراپای ڕەوانبێژی بەوە دەزانێ کە تۆ بتوانی شوێنی پێکەوەنان و دابڕینی ڕستەکان بزانی. «بزرجمهر دەڵێ: «ئەگەر بەیەکێکت هەڵکوت و یەکێکی ترت شووشتەوە دوو قسەکە لەیەک دابڕە تا پێ هەڵکوتن و شووشتنەوەکە تێکەڵ نەبن.»
هەریەکە لە پێکەوەنان و دابڕین جێگای خۆی هەیە. لەخوارەوە بەکورتی باسیان دەکەین.

٦٠٨٢

پێکەوەنانی : [illegible]

که بڕیارێکی تایبەتی و هاوبەشیان لەنێودابێ جاری پێکەوەنانی وشه هه

زۆر زۆره .   مەلای کۆیی دەڵێ :

مریشك و هێلکەو چوشتیەی کاوڕ
کەرەو داژنك و ساوار و هەمانه
کوریس و سێپەك و ناودزك و مەشکه
جەوال و تووره‌کەو تیرۆك و خانه
هەمووی حازر بکەن بۆ خۆ خواردن
دە خێرابن بە چوست و عاقلانه

لێرەدا ئەو کۆمەڵە شتەی که لەدوو دێڕی سەرەوە ناوی براوون و بە [واو ی پێوەندی بە یەکەوەی لکاندوون هەموویان دەکەونە بەر حوکمی ناوەرۆك دێڕی سێیەم که بریتییە لە حازرکردنی ئەو شتانه .

سالم دەڵێ :

شیشی سوور بێنن ، وەرن خاڵیکەمان داغ کەن بە جووت
چونکو ژانمان کرد من و ئەسپم لە بەر سەردی هەوا

لە نیوەی دووەمدا [من و ئەسپ] پێکەوەنراون چونکه هەردوولا لەو بەشدار که لە بەر سەردی هەوا ژانیان کردووه .

ئەمە پێکەوەنانی وشە . لەبارەی رستەوەش هەمان شته ، دەبێته هەردوو بەشداری بڕیار و ناوەرۆکی باسەکە بۆ ئینجا پێکەوە دەنرێن . لەم شوێنانه خوارەوە رستە بە یەکەوە دەلکێنین .

١- ئەگەر هەردوو رستەکە تەواو جیاواز بوون لە رووی خستەبە دارشتنەوە . وەکو : « ئازاد هاتووە ، ئۆش بڕۆ » ئەم دوو رستەیە بە هۆ ئامرازی پەیوەندی « و » [illegible] پێکەوە لکاون [illegible]
.

رستەی دووەم ئەرێنییە چونکە فەرمانی تێدایە .

٢ ـ ئەگەر هەردوو رستەکە لە بارەی خەبەرو دارشتنەوە هاوچەشن بن واتە یا هەردووکیان خەبەری بن و یا هەردووکیان دارشتنی بن . ئەوەش هەر هەیە کە دەبێ حوکمێکی هاوبەشیان لە بەین دا هەبێ . وەکو (من چوومە هەولێرو تۆ چوویتە بەغدا) هەردوو رستەکە رستەی خەبەرین . یا وەکو کاکەی فەلاح دەڵێ :

ملی رێ بگرەو برۆ بۆ بەرزی
یا سەرداری یە یا سەرداری یە

(ملی رێ بگرە) و (برۆ بۆ بەرزی) هەردووکیان رستەی دارشتنن و بە هۆی (و) ی پێوەندی یەوە بە یەکەوە لکاون .

ئەو دوو رستەیەی کە پێکەوە دەلکێن دەبێ تەباو تفاق بن و بە یەکەوە ببەسترێنەوە . بەسترانەوەکەش یا وادەبێ کە پەیوەندی بەینیان بە جۆرێکی وا بێ لەگەل یەک بگونجێن وەکو نووسین و خوێندنەوە ، هەستان و . رۆیشتن . بینین و بیستن . یاخود پێوەندی نێوانیان دژو پێچەوانە بێ وەکو پێدەکەنی و دەگری هەڵدەستێ و دادەنیشێ . دێ و دەچێ . بۆیە ئەم پێچەوانەیە دەکەوێتە بەر حوکمی تەبایی دوو رستەکە چونکە هەر کاتێ بیرمان لە ووشەیەک کردەوە یەکسەر پێچەوانەکەی بە مێشکماندا دێ .

دوو رستەکە ئەو حەلە تەبا دەبن کە یا بکەریان لەگەل یەک بگونجێ یا کردار گونجانی دوو بکەرەکە وەکو : (ئازاد هات و باوکی رۆیشت) . ئازادو باوکی پێکەوە دەگونجێن چونکە لە یەکەوە نزیکن . بەلام ئەگەر بڵێی (ئازاد هات قەل دەفرێ) ئەم دوو رستەیە ناشێ پێکەوە بلکێن چونکە هیچ پێوەندیان لە نێواندا نیە هاتنی ئازاد لە کوێ و فرینی قەل لە کوێ . گونجانی دوو کردارەکەش وەکو (کیاندار دەژی و درەخت بەر دەدا) لێرەدا پەیوەندی یەکی زۆر لە نێوان (ژان) و (بەرەدان) هەیە . بۆیە

هەردوو ڕستەکە بەیەکەوە نراون .

پەیوەندی نێوان هەردوو ڕستە

گوتمان ئەو دوو ڕستەیەی کە پێکەوە دەلکێن دەبێ تەباو گونجاو بن و پەیوەندییەك هەبێ کۆیان بکاتەوە . ئەو پەیوەندییەش یا ژیری (عقلي) یا ڕامانی (وهمي) ، یا ئەندێشەیی (خیالي) .

پەیوەندی ژیری : ئەوەیە کە دوو ڕستەکە :

١ - یەکێتی لە نێوان بکەر یا کردارییانەوە هەبێ وەکو :
ئازاد پەخشان دەنووسێ و ئەوزاد شیعر

٢ - بەیەك بچن و لە شتێکدا هاوبەش بن وەکو : (حەمزە ڕاوکەرەو گۆرانیبێژ)

٣ - یا پێچەوانەی یەك بن وەکو : (سەفین بەرزەو سێنەك نزمە) یا « باب دەکاو کوڕ دەبا »

پەیوەندی ڕامانی : ئەوەیە کە دوو ڕستەکە :

١ - نیمچە پێکچوونێکیان لە نێودا هەبێ وەکو سپی و زەرد ڕامان ئەم دوو شتە دێنێتە پێشەوە بەلام ئەقل - ژیری - دەرك بە جیاوازییان دەکا ڕاستە ئەمانە دوو جۆری جودان بەلام دەکەونە ژێر یەك جنسەوە ڕەنگەکانە وەکو : « شێروان چاکەتی زەردەو کراسی سپییە »

٢ - دژ یەك بن : واتە دوو شتی تەواو پێچەوانەیان تێدابێ وەکو هەستان و دانیشتن . ئاو نا . ڕاست و درۆ . وەکو : (مامۆستا بەرێوەبەر ڕۆیشت)

٣ - نیمچە دژیەك بن وەکو زەوی و ئاسمان . ئەمانە ئەگەر چی لە بەرزی و نزمییەوە جیاوازییان زۆرە . بەلام وەکو دژیەك نین هەمیشە ..

ستراینەوە وەکو : (ئاسمان دەگری و زەوی پێ دەکەنێ)

ەندی ئەندێشەیی : ئەوەیە کە پەیوەندی نێوان ڕستەی یەکەم و دووەم وەندییەکی ئەندێشەیی بێ . ئەویش ئەوەیە کە دوو شت یا زیاتر بە هۆی ندێشەکانەوە لە مێشکی قسەکەردا کۆ بینەوە . هۆی کۆبوونەوەی ەکانیش بە گوێرەی کابرا دەگۆڕێ . بە گوێرەی پیشەو ڕەوشت و هیوایەتی ا دەگۆڕێ . لە مێشکی جەنگاوەردا تۆپ و تفەنگ و دەمانچەو گوللەو ڕو کوشتار کۆدەبنەوە . لە مێشکی نووسەردا کاغەزو قەڵەم و وشەو تەو مەرەکەب و شتی وا کۆدەبنەوە . لە مێشکی مامۆستاو قوتابیاندا پۆل و ختەو تەباشیرو پرسیارو وەڵام و پرۆگرام کۆدەبنەوە .

• • •

ابڕین : ئەوەیە کە دوو ڕستە بە یەکەوە نەبەسترێنەوە ، بەڵکو لە یەکتر یان بڕێنێ . دابڕینەکەش لەبەر ئەوەیە چونکە هیچ جۆرە یەکێتییەکی تایبەتی نییە ردوو ڕستەکە پێکەوە بلکێنێ . دوو ڕستەکە لەم شوێنانە لە یەک دادەبڕێن . کە دوو ڕستەکە بە تەواوی یەکیان گرتبێ . ئەمەش پێی دەگوترێ : کانی تەواو (کمال الاتصال) واتە هەردوو ڕستەکە لەم ڕووەوە یەکگرتوو بن نە خەبەری یا داڕشتن . یا دەبێ هەردووکیان خەبەری بن ، یا هەردووکیان ڕشتن . وا دەبێ کە ڕستەی دووەم جەختی ڕستەی یەکەم بێ . وەکو : « ئەمە او نییە ژنە . کە گوتت ئەمە پیاو نییە . مانای دیارە کە ژنە . بەڵام زیاتر ەختکردن ڕستەی دووەمی هێناوە کە پێ دادەگرێ ئەمە ژنە . بەم جۆرە ستەی دووەم بوو بە جەختی ڕستەی یەکەم . گۆران دەڵێ :

لەو نیعمەتەی پێی داوی

تۆزێکی نەک تەواوی .

ڕستەی یەکەم دیارە کە لەو نیعمەتەی خوا پێی داوە (تۆزێکی) دەوێ . جا

کە لە ڕستەی دووەمدا دەڵێ ئەمە تەواوی، ئەمەی بۆ ... دزی ...
ئەگەرنا هەموو کەس دەزانێ کە ئۆزێك بوو مانای وایە تەواوی نی یە .
واد بێ کە ڕستەی دووەم ڕوونکردنەوەی ڕستەی یەکەم بێ وەکو :
«کۆسەکە حەمەی لە خشتە برد ، کاوڕێکی بە مریشك ان کری . »
لە ڕستەی یەکەم باسی ئەوە دەکا کە کۆسەکە حەمەی تەفرەداوەو لـ
خشتەی بردووە ئەگەر بەوەندە بوەستایە منو تۆ نەماندەزانی لە
بردنەکە چی یەو چۆن بووە بەڵام ئەو بەوەندە وازی نەهیناوە چۆنیە
خشتە بردنەکەی بۆ ئیمە ڕوون کردۆتەوە . ئەویش ئەوەیە کە کاوڕێک
مریشك لێ کڕیوە . بەم جـۆرە ڕستەی دووەم بـۆتە ڕوونکردنەوەی ڕ
یەکەم . گۆران دەڵێ :

دایە پار چەتە بووم . چەتەی نیشتمان
لە شاخ هاتمە خوار
لەسەر ئەم پلوسکە مەنیجی چاو جـوان
تووش بووم یەکەم جار

لە ڕستەی یەکەمدا دەڵێ : «دایە پار چەتە بووم . » تا ئێرە دیارنی
چ جۆرە چەتەیەك .. چەتەی نیشتمان یـا دژی نیشتمان چـ
ڕێگای ڕزگاری یا چەتەی ڕێگرو زەلام کوژ . جا بۆ ئەوەی ئەو
ئیحتیماله پەیدا نەبێو بۆ ئەوەی چـەتەکە دیار بێ چی یەو کێ یە
لە ڕستەی دووەمدا ڕوونی کردۆتەوە دەڵێ « چـەتەی نیشتمان » :
جۆرە ڕستەی دووەم بوو بە ڕوون کردنەوەی ڕستەی یەکەم :
٢ ـ کە دوو ڕستەکە تەواو جیاوازبێو لـە یەك دابڕان بەو مەر
دابڕانەکە پێچەوانەی مەبەست نەگەیەنێ . دابڕانی تەواوی دوو ڕستە
دوو جۆرە :

[illegible]

لێی خۆش دەبم ئـــەو دەرکەی لە بن پێی دەردێنم » . لێرەدا دوو ڕستەمان هەیە ئەم دوو ڕستەیە لێك دابڕاون هۆی دابڕانەکەش ئەوەیە کە لە ڕووی خەبەرو دارشتنەوە جیاوازن ڕستەی یـــەکەم دارشتنەوە - نەهێشتنە - ڕستەی دووەم خەبەرە نالی دەڵێ :

شینخم وەرە دەر کاتی بەهارو گوڵو گەشتە
ایام لە گوڵزاری خەزان وەختی خـــەزانە

(شینخم وەرە دەر) ڕستەیەکی داڕشتنە - فەرمانە - (کاتی بەهار و گوڵو گەشتە) ڕستەی خەبەرییە .

• یا و دەبێ کـــە دوو ڕستەکە لـەڕووی ماناوە لەیەك دوور بنو هیچ پەیوەندییان بەیەکەوە نەبێ . هەر ڕستەیەك سەربەخۆ بێ وەکو :

« چەتۆ قوتابییە . ڕەرە مامزێکم دی » . کەمو زۆر پەیوەندی لە نێوان ڕستەی یەکەمو دووەمدا نییە . هەریەکە لە باشێك لێ دەکاتو باسی شتێك دەکات هیچ شتێك نییە بیانگەیەنێتە یەك . بۆی لەیەك دابڕاون

٣ - ئەگەر دوو ڕستە بێنی ، ڕستەی دووەم وەڵامی پرسیارێکی نەکراو بێت بەڵام لەگەڵ ڕستەی یەکەم تەواو لێی بووەشێتەوە . لەم حاڵەتەدا دوو ڕستەکە پێیان دەگوترێ (نیمچە لکاوی تەواون (شبه كمال الاتصال وەکو : گوتی : چۆنی ؟ گوتم : نەخۆشم سەرمام بووە . لە وەڵامەکەدا دوو ڕستەمان هەیە : (نەخۆشم ، سەرمام بووە) ڕستەی یەکەم وەڵامی پرسیارێکی کراوە کە دەڵێ : چۆنی ؟ بەڵام ڕستەی دووەم وەڵامـــی پرسیارێکی نەکراوە . دەبوا لێی بپرسن (هۆی نەخۆشییەکەت چییە ؟) ئەو حەلە وەڵام بداتەوە سەرمام بووە . بەڵام بێ ئەوەی ئەم پرســیارە هەبێ وەڵامەکەی داوەتەوە . ئەو ڕستەی دووەمەش کە وەڵامی پرسیارێکی نەکراوە ، لەگەڵ ڕستەی یەکەمدا دەگونجێ

[illegible]

جێگای تریش هەن کـــە رستەیان تێدا لێك دادەبڕێ بـــەڵام ئێمە پەیوەندەمان واز هێنا .

پوختەی ئەم بەشـە ..

پێکەوەنان و دابڕین بایەخێکی زۆری هەیە لە زانستی رەوانبێژیدا چونکە بە هۆی ئەم پێکەوەنان و دابڕینە تا رادەیەکی زۆر مانای رستەکان ئاشکرا دەبێ و لـە ئاڵۆزی و تێکەڵاوی دوور دەکـەوێتەوە . پێکەوەنـان ئەوەیە دوو رستەیە بە هۆی ئامرازی ئەتفەوە بە یـەکەوە ببەستینەوە ئەمەش لە بـەر ئەوە دەکەی چونکە دوو رستەکـە حوکمێکیان لە نێودا هەیە تا حوکمەکە بە سەر هەردووکیان دابکشێ ئەو دوو رستەیەش کە بە یەکەوە دەلکێن یا لە ڕووی خەبەرو دارشتنەوە هاوچەشن یا جیاوازن ئەو پەیوەندەش کە بە یەکەوە دەیانبەستێتەوە یا پەیوەندی ژیری یە یـا رامانی یە یا ئەزانیشەیی

ئینجا ، دابڕین . دابڕینیش ئەوەیە کـە دوو رستە تـەواو جیاوازبن و هیچ پەیوەندییان لە نێودا نەبێ و نۆش لـە کانی نووسین و ئاخـاوتندا لە یەکیان جودا بکەیتەوە دوو رستەکەش ئەو کاتە دادەبڕێن کە لە بارەی خەبەرو دارشتنەوە وەدابن بەمەرجێ دابڕینەکە مانای مەبەست نەشێوێنێ یا رستەی دووەم جەخت و رونکردنەوەی رستەی یـەکەم بێ یـا ئەوەتە رستەی دووەم وەڵامی پرسیارێکی نەکراو بێ و لە گەل رستەی یـەکـەمدا رێك بکەوێ .

ڕەوانبێژی
لە ئەدەبی کوردی دا

بەرگی یەکەم / ڕوونبێژی / بەغدا / ١٩٧٢
بەرگی دووەم / جوانکاری / هەولێر / ١٩٧٥
بەرگی سێیەم / واتاناسی / سلێمانی / ١٩٧٩

نرخی [٥٠٠] فلسە

لەکتێبخانەی نیشتمانی - بەغدا، ژمارە ١١١٣ / ١٩٧٩ دراوەتێ
سلێمانی / چاپخانەی کاکەی فەلاح